

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»

Конспект лекцій
з дисципліни «Основи наукових досліджень»
для здобувачів вищої освіти за освітнім ступенем
«бакалавр» денної та заочної форм навчання спеціальностей D1
«Облік та оподаткування», D2 «Фінанси, банківська справа,
страхування та фондовий ринок»
(Частина 3)

2026

Конспект лекцій з дисципліни «Основи наукових досліджень» для здобувачів вищої освіти за освітнім ступенем «бакалавр» денної та заочної форм навчання спеціальностей D1 «Облік та оподаткування», D2 «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок» (Частина 3) / Укл. Н.Г. Фатюха – Запоріжжя: НУ «Запорізька політехніка», 2026.- 92 с.

Укладач: к.е.н., доцент Н.Г. Фатюха

Рецензент: к.е.н., доцент О.Г. Лищенко

Відповідальний за випуск: к.е.н., доцент О.Г. Лищенко

Затверджено
на засіданні кафедри
“Облік та фінанси ”
Протокол № 6
від 12.05. 2026 р.

Рекомендовано
до видання НМК ФБТЕ
Протокол № 5
від 29.05. 2026 р.

ЗМІСТ

Частина 3

ТЕМА 10 АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ	192
10.1 Дотримання та порушення академічної доброчесності	192
10.2 Академічний плагіат	193
10.3 Самоплагіат, фабрикація та фальсифікація	196
10.4 Оформлення результатів дослідження	197
10.4.1 Вимоги до оформлення наукового тексту	197
10.4.2 Вимоги до наукової статті	205
10.4.3 Оформлення цитувань та посилань у тексті	206
10.5 Відповідальність за порушення академічної доброчесності	209
10.6 Розвиток академічної культури у здобувачів освіти	210
ТЕМА 11 ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	215
11.1 Застосування системного підходу при аналізі соціально-економічних систем.	215
11.2 Синергетичний підхід до дослідження соціально-економічних систем	222
ТЕМА 12 СПОСОБИ ЗАХИСТУ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ. ОСНОВНІ АСПЕКТИ АВТОРСЬКОГО ПРАВА	227
12.1 Основні поняття авторського права	227
12.2 Історичні передумови виникнення вітчизняної системи охорони авторського права.	228
12.3 Об'єкти й суб'єкти авторського права.	231
12.4 Авторське право у сфері функціонування всевітньої інформаційної мережі Інтернет	235
ТЕМА 13 МЕТОДИКА ВИЯВЛЕННЯ ВИНАХОДІВ ТА СКЛАДАННЯ ЗАЯВКИ НА ВИНАХІД	238
13.1 Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі»	238
13.2 Опис винаходу (корисної моделі). Аналог винаходу (корисної моделі). Особливості змісту	248

заявки на винахід щодо пристрою. Особливості подання заявки на секретний винахід. Подання міжнародної заявки	
13.3 Приклад отриманого патенту	261
13.4 Авторське право на наукову статтю	268
13.5 Ще раз про патентний пошук	268
13.6 Бази даних патентів, що дають найбільше інформації для розширеного патентного пошуку	273
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ	277

ТЕМА 10 АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ

План лекції

- 10.1 Дотримання та порушення академічної доброчесності
- 10.2 Академічний плагіат
- 10.3 Самоплагіат, фабрикація та фальсифікація
- 10.4 Оформлення результатів дослідження
  - 10.4.1 Вимоги до оформлення наукового тексту
  - 10.4.2 Вимоги до наукової статті
  - 10.4.3 Оформлення цитувань та посилань у тексті
- 10.5 Відповідальність за порушення академічної доброчесності
- 10.6 Розвиток академічної культури у здобувачів освіти

10.1 Дотримання та порушення академічної доброчесності

Академічна доброчесність – це сукупність етичних принципів і визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання і провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень.

Дотримання академічної доброчесності педагогічними, науково-педагогічними і науковими працівниками передбачає:

- посилання на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей;
- дотримання норм законодавства про авторське право і суміжні права;
- надання достовірної інформації про методики і результати досліджень, джерела використаної інформації та власну педагогічну (науково-педагогічну, творчу) діяльність;
- контроль за дотриманням академічної доброчесності здобувачами освіти;
- об'єктивне оцінювання результатів навчання

Дотримання академічної доброчесності здобувачами освіти передбачає:

- самостійне виконання навчальних завдань, завдань поточного і підсумкового контролю результатів навчання;
- посилання на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей;

- дотримання норм законодавства про авторське право і суміжні права;

- надання достовірної інформації про результати власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використанні методики досліджень і джерела інформації.

Порушенням академічної доброчесності вважається:

- академічний плагіат;
- самоплагіат;
- фабрикація;
- фальсифікація;
- списування;
- обман;
- хабарництво.

10.2 Академічний плагіат

Плагіат – оприлюднення (опублікування), повністю або частково, чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього твору.

Академічний плагіат – оприлюднення (частково або повністю) наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження (творчості) та/або відтворення опублікованих текстів (оприлюднених творів мистецтва) інших авторів без зазначення авторства.

Академічним плагіатом є:

- відтворення в тексті наукової роботи без змін, з незначними змінами, або в перекладі тексту іншого автора (інших авторів), обсягом від речення і більше, без посилання на автора (авторів) відтвореного тексту;

- відтворення в тексті наукової роботи, повністю або частково, тексту іншого автора (інших авторів) через його перефразування чи довільний переказ без посилання на автора (авторів) відтвореного тексту;

- відтворення в тексті наукової роботи наведених в іншому джерелі цитат з третіх джерел без вказування, за яким саме безпосереднім джерелом наведена цитата;

- відтворення в тексті наукової роботи наведеної в іншому джерелі науково-технічної інформації (крім загальновідомої) без вказування на те, з якого джерела взята ця інформація;

- відтворення в тексті наукової роботи оприлюднених творів мистецтва без зазначення авторства цих творів мистецтва.

Констатація плагіату:

- автор оцінюваної наукової роботи не посилається на цей текст іншого автора (інших авторів), або посилається деінде (в списку літератури, в іншій частині своєї роботи) так, що незрозуміло, якого саме речення (якої саме групи речень) оцінюваної наукової роботи стосується посилання;

- в оцінюваній науковій роботі наведено п'ять або більше цитат з третіх джерел саме чи майже в такому обсязі, як вони наведені в іншому джерелі, без вказування на це інше джерело як джерело, з якого запозичені відповідні цитати;

- в оцінюваній науковій роботі міститься відтворення (повністю або частково) тексту іншого автора (інших авторів) через його перефразування чи довільний переказ:

а) обсягом до абзацу без посилання на автора (авторів) відтвореного тексту, або

б) обсягом більше абзацу без бібліографічного та/або текстуального посилання на автора (авторів) відтвореного тексту щонайменше один раз у кожному абзаці (крім абзаців, що повністю складаються з формул, а також нумерованих та маркованих списків).

Академічний плагіат може стосуватися всіх типів джерел, зокрема: текстів, рисунків, фрагментів музичних творів, математичних виразів та перетворень, програмних кодів тощо. Джерелами академічного плагіату можуть бути опубліковані і неопубліковані книжки, статті, брошури, патенти, тези, рукописи, веб-сайти та інші Інтернет-ресурси, роздаткові матеріали для студентів, роботи інших студентів й т.ін.

При визначенні академічного плагіату застосовуються принцип нульової терпимості: не може бути ніякого «мінімального» обсягу тексту, який би вважався прийнятним для плагіату.

Плагіатом може бути речення, словесним вираз або навіть одне слово без посилання на джерело (якщо це слово використовують в унікальному значенні, наданому цим джерелом).

Плагіатом можуть бути також ідеї, факти, висновки, узальнення, інтерпретації з певного джерела без посилання на це джерело.

У той же час при виявленні плагіату за допомогою комп'ютерної програми результати можуть бути не достовірними через обмеження

таких програм: в одному випадку програми визначають як плагіат текст, який плагіатом не являється (цитати, усталені вислови тощо), в іншому – не виявляють плагіат повною мірою.

Розглянемо проблему користування антиплагіатними програмами більш докладно. Проблема визначення академічного плагіату за допомогою спеціальних антиплагіатних програм.

Однією з основних помилок є встановлення факту наявності академічного плагіату та самоплагіату за результатами комп'ютерної перевірки текстів без подальшого аналізу виявлених текстових збігів експертами з предметної області.

Академічний плагіат не зводиться до текстових збігів, а може стосуватися також некоректного запозичення:

- фактів;
- гіпотез;
- числових даних;
- методик;
- ілюстрацій;
- формул;
- моделей;
- рисунків;
- ілюстрацій;
- програмних кодів тощо.

Комп'ютерні програми ж спрямовані на виявлення текстових збігів й не можуть виявити такі види плагіату як рисунки, формули, значно перефразовані ідеї, факти, інтерпретації тощо.

Крім того, комп'ютерні програми не виявляють:

- некоректні запозичення з неоцифрованих джерел;
- не виявляють переклади іншомовних текстів без належних посилань на джерела;
- та інші форми академічного плагіату.

Перевагою є те, що програми можуть виявляти окремі способи «обходу» перевірки:

- незначне перефразування тексту;
- заміна деяких кирилических літер (а, е, о, у, с) на схожі за виглядом латинські;
- технічні маніпуляції з текстом (невидимий текст тощо).

Проте, антиплагіатні програми можуть виявляти текстові збіги, які не являються плагіатом, наприклад:

- правильно оформлені цитати;
- назви праць у списку літератури;
- назва установи, де виконана робота;
- стандартні вирази і звороти та ін.

Отже, результати комп'ютерної перевірки мають бути ретельно перевірені для того, щоб виявити наявність чи відсутність академічного плагіату.

Висновок про наявність чи відсутність академічного плагіату мають робити кваліфіковані експерти, обізнані як у технічних аспектах виявлення академічного плагіату, так і в сучасному стані предметної області досліджень з урахуванням як результатів роботи комп'ютерних програм, так і інших даних.

Наявність чи відсутність будь-яких довідок не позбавляє заклади вищої освіти, наукові установи і спеціалізовані вчені ради відповідальності за академічний плагіат та інші порушення академічної доброчесності у захищених дисертаціях.

Використання комп'ютерних програм перевірки на плагіат як допоміжний засіб в НУ «Запорізька політехніка» укладено угоду із компанією щодо перевірки текстів на плагіат за програмою Strikeplagiarism. В університеті здійснюється перевірка дипломних магістерських робіт на наявність плагіату на етапі допуску роботи до захисту.

Для самостійної роботи можна скористатись безкоштовними додатками. Зокрема, таку можливість надає для обмеженого обсягу тексту й сервіс Unichack. Безкоштовним додатком, яким можна скористатись є AntiPlagiarism.NET.

10.3 Самоплагіат, фабрикація та фальсифікація

Самоплагіат – оприлюднення (частково або повністю) власних раніше опублікованих наукових результатів як нових наукових результатів.

Головними причинами виокремлення самоплагіату як виду порушень академічної доброчесності є те, що він:

- знижує довіру суспільства до науки у цілому, а також до наукових результатів окремих осіб та інституцій;
- призводить до отримання необґрунтованих переваг за фактично невиконану роботу; ці переваги можуть полягати в отриманні

додаткового фінансування на проведення досліджень, що фактично не виконувалися, підвищенні наукометричних показників автора тощо;

- може порушувати авторські та суміжні права інших фізичних і юридичних осіб, зокрема, видавців та співавторів.

Не всі текстові збіги з раніше опублікованими працями автора є самоплагіатом.

Наприклад, не буде самоплагіатом текст, у якому автор викладає методики дослідження; у дисертації автора може повторюватись текст, викладений у статтях цього автора тощо.

Фабрикація - вигадання даних чи фактів, що використовуються в освітньому процесі чи наукових дослідженнях.

Фабрикацією вважається:

- наведення у письмових роботах здобувачів та в наукових роботах вигаданих чи неперевіраних даних, зокрема статистичних даних, результатів експериментів, розрахунків чи емпіричних досліджень, фотографій, аудіо- та відеоматеріалів тощо;

- посилання на вигадані джерела інформації або навмисне посилання не на справжнє джерело;

- приписування іншим особам текстів, думок чи ідей, яких вони не висловлювали чи не публікували.

Фальсифікація – свідомо зміна чи модифікація вже наявних даних, що стосуються освітнього процесу чи наукових досліджень.

Фальсифікацією вважається:

- необґрунтоване корегування результатів власних наукових досліджень чи виконання навчальних завдань;

- наведення у письмових роботах здобувачів та в наукових роботах свідомо змінених літературних даних та даних, отриманих із інших джерел;

- наведення неповної або викривленої інформації про апробацію результатів досліджень та розробок.

10.4 Оформлення результатів дослідження

10.4.1 Вимоги до оформлення наукового тексту

Дисертація має бути оформлена відповідно до наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації».

Відповідно до Наказу структура дисертації включає:

- титульний аркуш;
- анотація;
- зміст;
- перелік умовних позначень (за необхідності);
- основна частина;
- список використаних джерел;
- додатки.

Для ознайомлення зі змістом та результатами дисертації подається державною та англійською мовами **анотація** - узагальнений короткий виклад її основного змісту. В анотації дисертації мають бути стисло представлені основні результати дослідження із зазначенням наукової новизни та за наявності практичного значення.

Обсяг анотації становить 0,2 - 0,3 авторських аркуша.

Наприкінці анотації наводяться **ключові слова** відповідною мовою. Сукупність ключових слів повинна відповідати основному змісту наукової праці, відображати тематику дослідження і забезпечувати тематичний пошук роботи.

Кількість ключових слів становить від п'яти до п'ятнадцяти.

Після ключових слів наводиться **список публікацій здобувача за темою дисертації**.

У **вступі** подається загальна характеристика дисертації, а саме:

- обґрунтування вибору теми дослідження (висвітлюється зв'язок теми дисертації із сучасними дослідженнями у відповідній галузі знань шляхом критичного аналізу з визначенням сутності наукової проблеми або завдання);

- мета і завдання дослідження відповідно до предмета та об'єкта дослідження;

- методи дослідження (перераховуються використані наукові методи дослідження та змістовно відзначається, що саме досліджувалось кожним методом; обґрунтовується вибір методів, що забезпечують достовірність отриманих результатів та висновків);

- наукова новизна отриманих результатів (аргументовано, коротко та чітко представляються основні наукові положення, які виносяться на захист, із зазначенням відмінності одержаних результатів від відомих раніше);

- особистий внесок здобувача (якщо у дисертації використано ідеї або розробки, що належать співавторам, разом з якими здобувачем опубліковано наукові праці, обов'язково зазначається конкретний

особистий внесок здобувача в такі праці або розробки; здобувач має також додати посилання на дисертації співавторів, у яких було використано результати спільних робіт);

- апробація матеріалів дисертації (зазначаються назви конференції, конгресу, симпозіуму, семінару, школи, місце та дата проведення);

- структура та обсяг дисертації (анонсується структура дисертації, зазначається її загальний обсяг).

За наявності у вступі можуть також вказуватися:

- зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами - вказується, в рамках яких програм, тематичних планів, наукових тематик і грантів, зокрема галузевих, державних та/або міжнародних, виконувалося дисертаційне дослідження, із зазначенням номерів державної реєстрації науково-дослідних робіт і найменуванням організації, де виконувалася робота;

- практичне значення отриманих результатів - надаються відомості про використання результатів досліджень або рекомендації щодо їх практичного використання.

У **розділах дисертації** має бути вичерпно і повно викладено зміст власних досліджень здобувача наукового ступеня, зроблено посилання на всі наукові праці здобувача, наведені в анотації.

Список цих праць має також міститися у **списку використаних джерел**.

У **висновках** викладаються найбільш важливі наукові та практичні результати дисертації, вказуються наукові проблеми, для розв'язання яких можуть бути застосовані результати дослідження, а також можливі напрями продовження досліджень за тематикою дисертації.

Список використаних джерел формується здобувачем наукового ступеня за його вибором (опціонально - в кінці кожного розділу основної частини дисертації) одним із таких способів: у порядку появи посилань у тексті; в алфавітному порядку прізвищ перших авторів або заголовків; у хронологічному порядку.

До **додатків** може включатися допоміжний матеріал, необхідний для повноти сприйняття дисертації:

- проміжні формули і розрахунки; - таблиці допоміжних цифрових даних;

- протоколи та акти випробувань, впровадження, розрахунки економічного ефекту, листи підтримки результатів дисертаційної роботи;

- інструкції та методики, опис алгоритмів, які не є основними результатами дисертації, описи і тексти комп'ютерних програм вирішення задач за допомогою електронно-обчислювальних засобів, які розроблені у процесі виконання дисертації;

- ілюстрації допоміжного характеру; - інші дані та матеріали.

Обов'язковим додатком до дисертації є список публікацій здобувача за темою дисертації та відомості про апробацію результатів дисертації (зазначаються назви конференції, конгресу, симпозіуму, семінару, школи, місце та дата проведення, форма участі).

Результати науково-пошукової роботи в Україні оформлюється згідно ДСТУ 3008:2015 «Інформація та документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура та правила оформлення».

Згідно цього ДСТУ звіт умовно поділяють на:

— вступну частину;

— основну частину;

— додатки.

Вступна частина містить такі структурні елементи:

- титульний аркуш;

- список авторів;

- реферат;

- зміст;

- скорочення та умовні позначки;

- передмову.

Основна частина містить такі структурні елементи:

- вступ;

- змістову частину звіту (суть звіту);

- висновки;

- рекомендації;

- перелік джерел посилання.

Додатки розміщують після основної частини звіту.

У звіті структурні елементи «Титульний аркуш», «Реферат», «Вступ», «Змістова частина звіту (суть звіту)» та «Висновки» є обов'язковими.

Звіт друкують шрифтом Times New Roman чорного кольору прямого накреслення через півтора-два міжрядкові інтервали кеглем 14.

Звіт як паперовий документ друкують з використанням комп'ютера та принтера на одному боці аркуша білого паперу формату А4 (210 мм x 297 мм).

Рекомендовано на сторінках звіту використовувати береги такої ширини: верхній і нижній – не менше ніж 20 мм, лівий – не менше ніж 25 мм, правий — не менше ніж 10 мм.

Структурні елементи: «Список авторів», «Реферат», «Зміст», «Скорочення та умовні позначки», «Передмова», «Вступ», «Висновки», «Рекомендації», «Перелік джерел посилання», — не нумерують, а їхні назви є заголовками структурних елементів.

Для розділів і підрозділів наявність заголовка обов'язкова. Пункти й підпункти можуть мати заголовки.

Заголовки структурних елементів звіту та заголовки розділів треба друкувати з абзацного відступу великими літерами напівжирним шрифтом без крапки в кінці. Дозволено їх розміщувати посередині рядка.

Заголовки підрозділів, пунктів і підпунктів звіту потрібно друкувати з абзацного відступу з великої літери без крапки в кінці.

Абзацний відступ має бути однаковий упродовж усього тексту звіту й дорівнювати п'яти знакам. Якщо заголовок складається з кількох речень, їх розділяють крапкою. Розривати слова знаком переносу в заголовках заборонено.

Розглянемо вимоги до обов'язкових структурних елементів звіту більш докладно.

Реферат має містити:

- відомості про обсяг звіту, кількість частин звіту, рисунків, таблиць, додатків, джерел згідно з переліком посилань (наводять усі відомості, зокрема дані додатків);

- перелік ключових слів;

- стислий опис тексту звіту.

Опис тексту звіту в рефераті має відбивати подану у звіті інформацію в такій послідовності:

- об'єкт дослідження або розроблення;

- ціль роботи;

- методи дослідження й перелік апаратури;

- результати та їх новизна;
- основні конструктивні, технологічні й техніко-експлуатаційні характеристики та показники;
- інформація щодо впровадження;
- взаємозв'язок з іншими роботами;
- рекомендації щодо використання результатів роботи;
- сфера застосування;
- економічна чи соціально-економічна ефективність роботи;
- значимість роботи;
- висновки, пропозиції щодо розвитку об'єкта дослідження (розроблення) й доцільності продовження досліджень.

Якщо деякі із зазначених вище відомостей цього переліку відсутні, усі інші відомості подають, зберігаючи послідовність викладення інформації.

Реферат рекомендовано подавати на одній сторінці формату А4.

У вступі стисло викладають:

- оцінку сучасного стану об'єкта дослідження або розробки, розкриваючи практично розв'язані завдання провідними науковими установами та організаціями, а також провідними вченими й фахівцями певної галузі;
- світові тенденції розв'язання поставлених проблем і/або завдань;
- актуальність роботи та підстави для її виконання;
- ціль роботи й можливі сфери застосування;
- взаємозв'язок з іншими роботами.

У змістовній частині звіту докладно викладаються суть та процес наукового дослідження, отримані теоретичні та практичні результати.

Суть звіту викладають, поділяючи матеріал на розділи.

Розділи можна поділяти на пункти чи на підрозділи й пункти.

Пункти (за потреби) поділяють на підпункти. Кожний пункт і підпункт має містити закінчену інформацію.

Текст змістовної частини звіту також можна поділяти лише на пункти.

Розділи звіту нумерують у межах викладення суті звіту і позначають арабськими цифрами без крапки, починаючи з цифри «1».

Підрозділи як складові частини розділу нумерують у межах кожного розділу окремо.

Номер підрозділу складається з номера відповідного розділу та номера підрозділу, відокремлених крапкою. Після номера підрозділу крапку не ставлять, наприклад, 1.1, 1.2 тощо.

Пункти нумерують арабськими цифрами в межах кожного розділу або підрозділу.

Номер пункту складається з номера розділу та порядкового номера пункту, або з номера розділу, порядкового номера підрозділу та порядкового номера пункту, які відокремлюють крапкою. Після номера пункту крапку не ставлять, наприклад, 1.1, 1.2 або 1.1.1, 1.1.2 тощо.

Усі графічні матеріали звіту (ескізи, діаграми, графіки, схеми, фотографії, рисунки, кресленики тощо) повинні мати однаковий підпис «Рисунок».

Рисунок подають одразу після тексту, де вперше посилаються на нього, або якнайближче до нього на наступній сторінці, а за потреби — в додатках до звіту. Рисунки нумерують наскрізно арабськими цифрами, крім рисунків у додатках. Дозволено рисунки нумерувати в межах кожного розділу. У цьому разі номер рисунка складається з номера розділу та порядкового номера рисунка в цьому розділі, які відокремлюють крапкою, наприклад, «Рисунок 3.2» — другий рисунок третього розділу.

Рисунки кожного додатка нумерують окремо. Номер рисунка додатка складається з позначки додатка та порядкового номера рисунка в додатку, відокремлених крапкою. Наприклад, «Рисунок В.1 — _____», тобто перший рисунок додатка В.

Якщо в тексті звіту подано лише один рисунок, його нумерують. Назву рисунка друкують з великої літери та розміщують під ним посередині рядка, наприклад, «Рисунок 2.1 — Схема устаткування».

Таблицю подають безпосередньо після тексту, у якому її згадано вперше, або на наступній сторінці. На кожену таблицю має бути посилання в тексті звіту із зазначенням її номера.

Таблиці нумерують наскрізно арабськими цифрами, крім таблиць у додатках. Дозволено таблиці нумерувати в межах розділу. У цьому разі номер таблиці складається з номера розділу та порядкового номера таблиці, відокремлених крапкою, наприклад, «Таблиця 2.1» — перша таблиця другого розділу. Таблиці кожного додатка нумерують окремо.

Номер таблиці додатка складається з позначення додатка та порядкового номера таблиці в додатку, відокремлених крапкою. Наприклад, «Таблиця В.1 — _____», тобто перша таблиця

додатка В. Якщо в тексті звіту подано лише одну таблицю, її нумерують.

Назва таблиці має відображати її зміст, бути конкретно та стислою. Назву таблиці друкують з великої літери і розміщують над таблицею з абзацного відступу.

У висновках викладають найважливіші наукові й практичні результати роботи й наводять:

- оцінку одержаних результатів і їх відповідність сучасному рівню наукових і технічних знань;

- ступінь впровадження та можливі галузі або сфери використання результатів роботи; - інформацію щодо створення нової апаратури, приладів тощо та розроблення методики проведення ними вимірювань;

- наукову, науково-технічну, соціально-економічну значущість роботи;

- доцільність продовження досліджень за відповідною тематикою тощо.

Висновки мають відповідати завданням дослідження, із висновків має бути зрозумілим чи досягнута мета дослідження, підтверджена чи спростована гіпотеза дослідження.

Перелік джерел, на які є посилання в основній частині звіту, наводять у кінці тексту звіту перед додатками на наступній сторінці. Джерела, на які є посилання лише в додатку, наводять в окремому переліку, який розміщують у кінці цього додатка.

Щоб уникнути переобтяження викладу основної частини звіту, у структурному елементі «Додатки» наводять відомості, які доповнюють або унаочнюють звіт, які:

- є необхідними для повноти звіту, але долучення їх до основної частини звіту може змінити впорядковане й логічне уявлення про роботу;

- не можуть бути послідовно розміщені в основній частині звіту через великий обсяг або способи відтворення;

- є необхідними лише для фахівців конкретної галузі.

Додатки розміщують у порядку посилання на них у тексті звіту.

Додатки можуть містити:

- допоміжні рисунки й таблиці;

- документи, що стосуються проведених досліджень або їх результатів, які через великий обсяг, специфіку викладення або форму

подання не може бути внесено до основної частини звіту (фотографії; проміжні розрахунки, формули, математичні доведення; перелік засобів вимірювальної техніки, які були застосовані під час виконання досліджень; протоколи випробувань; висновок метрологічної експертизи; копія технічного завдання чи документа, що замінює його; інструкції та методики, розроблені в процесі виконання робіт тощо);

- опис нової апаратури, приладів, які було використано під час проведення досліджень, вимірювань, випробовувань тощо;

- додатковий перелік джерел, на які не було посилянть у звіті, але до яких можуть виявити інтерес користувачі звіту;

- іншу інформацію.

Якщо додатки є продовженням тексту основної частини звіту, нумерація сторінок додатків — це продовження нумерації сторінок звіту.

Кожний додаток повинен мати заголовок, який друкують вгорі малими літерами з першої великої симетрично до тексту сторінки.

Над заголовком, але посередині рядка, друкують слово «ДОДАТОК» і відповідну велику літеру української абетки, крім літер Г, Є, З, І, І, Й, О, Ч, Ь, яка позначає додаток. Текст кожного додатка починають з наступної сторінки.

10.4.2 Вимоги до наукової статті

Вимоги до наукової статті щодо оформлення, подання, структури статті визначається кожним конкретним журналом окремо, тому потрібно вивчати відповідні сайти журналів, звертатись до редакційної колегії, вивчати «Керівництво для авторів».

Однією з поширених вимог є те, що подання раніше не було опубліковане і не надсилалося до розгляду редакціям інших журналів.

Структура статті включає:

- постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

- аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор;

- виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття;

- формулювання цілей статті (постановка завдання);

- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Інша досить поширена у наукових видавництвах структура статті включає:

- Вступ;
- Теоретична частина;
- Методи дослідження;
- Результати дослідження;
- Дискусія;
- Висновки.

Виділяють такі основні етапи роботи над науковою статтею:

- обґрунтування теми, вибір об'єкта і визначення мети дослідження;
- підбір і аналіз наукової літератури з обраної теми; – розробка гіпотези наукової роботи;
- складання плану та структури наукової статті, розробка програми і методики дослідження;
- проведення дослідження і узагальнення його результатів, висновки;
- оформлення наукової статті;
- публікація наукової роботи.

10.4.3 Оформлення цитувань та посилань у тексті

Для чого використовується цитата у науковому тексті:

- підтвердження своєї думки, своїх аргументів;
- наведення альтернативної точки зору;
- аналіз стану досліджень;
- теоретичний аналіз сутності явища, поняття.

У науковому тексті не може бути цитування, представлення ідей, теорій з інших джерел без:

- критичного аналізу;
- власної інтерпретації;
- власного узагальнення;
- висновків тощо.

Цитування та посилання у науковому тексті :

- повинно бути обґрунтованим;
- має бути зрозумілою наукова значущість наведених цитат;
- слідування цитат одна за одною без належного авторського аналізу створює враження несамостійності всієї роботи в цілому;
- посилатися потрібно на авторитетні наукові джерела;
- відсилка до автора та твору має бути ясною та зрозумілою.

Для того, щоб посилання було зрозумілим – потрібно зазначити автора твору у самому тексті.

Приклад не коректного посилання:

В дослідженні цього поняття немає єдиної точки зору. «Готовність – це складний, цілеспрямований прояв особистості, який має динамічну структуру і між компонентами якого існує функціональна залежність» [71, с. 50- 51].

Інший погляд на ... Приклад коректного посилання:

В дослідженні цього поняття немає єдиної точки зору. Л. Кандибович вважає, що «готовність – це складний, цілеспрямований прояв особистості, який має динамічну структуру і між компонентами якого існує функціональна залежність» [71, с. 50- 51].

Інший погляд на ... Не вірно наводити певну точку зору, ідею, яку потрібно підтвердити аргументами та посиланнями, як загальновідомий факт.

Не коректно також посилатися на абстрактних вчених без зазначення прізвищ авторів та/або без конкретних посилань на праці: “Вчені дійшли висновку..”, “Деякі вчені...”, “У сучасних дослідженнях...”

Приклад: Низка вчених вважає, що ефективність діяльності університетів забезпечується використанням новітніх технологій.

При цитуванні часто використовуються такі словосполучення:

- О. Иванов вважає, що «...»;
- О. Иванов відзначає, що «...»;
- О. Иванов вказує, що «...»;
- Як стверджує О. Иванов, «...» ;
- Згідно з уявленням О. Иванова, якості - це «...»;
- За словами О. Иванова, щоб «...»;
- На думку О. Иванова, щоб «...»;
- Як справедливо зазначає О. Иванов, «...»;
- О. Иванов наголошує на тому, що «...»;
- З точки зору О. Иванова, «...»;

- О. Іванов підкреслює, що «...».

Коректне оформлення посилань передбачає:

- у випадку дослівного цитування – текст цитати потрібно брати у лапки;

- текст цитати має бути абсолютно точним;

- якщо пропускається текст у цитаті, це позначається трьома крапками (...);

- якщо автор наукового дослідження робить у чужій цитаті певні виділення (курсив, жирний шрифт тощо), щоб акцентувати увагу на певному понятті чи фразі, то слід в дужках зробити відповідне застереження, вказуючи власні ініціали.

Наприклад, (виділено мною. – С.М.), (*курсив наш.* – С.М.), (підкреслено мною. – С.М.) і т.ін.;

- при цитуванні не з першоджерела вказується (цитується за...);

- посилання на декілька джерел у квадратних дужках виокремлюється крапкою з комою, прізвища подаються по алфавіту (приклад: Поняття готовності у своїх працях аналізують М. Дяченко, Л. Кандибович, Є. Клімов, В. Крутецький, Д. Узнадзе та ін. [12; 32; 36; 211].)

- при перефразуванні тексту – посилання ставиться після такого перефразування;

- якщо обсяг перефразування – більше одного абзацу, посилання має бути у кожному абзаці (крім нумерованих та маркованих списків (в такому разі допускається подати одне посилання наприкінці списку));

- на графічні матеріали, рисунки, формули, статистичні данні, які беруться з певних джерел, також потрібні посилання;

- ініціали цитованих авторів вказуються перед прізвищем, а не після нього;

- лапки в цитаті мають відрізнятися від лапок цитати («»), зазвичай такі: (“”).

Згідно з ДСТУ 8302:2015, якщо в тексті згадують конкретну частину тексту документа, після неї можна зазначити (у квадратних дужках) порядковий номер позатекстового бібліографічного посилання та сторінку, на якій подано цей об'єкт посилання.

Між поданими відомостями проставляють знак «кома».

Приклад 1.

У тексті: Н. Г. Нагайчук наголошує, що «характер спільного навчання обумовлений цілями, змістом процесу навчання, методами, прийомами, засобами, видами діяльності учнів» [4, с. 97].

У позатекстовому посиланні:

4. Нагайчук Н. Г. Педагогіка. Київ : УБС НБУ, 2010. 527 с.

Приклад 2.

У тексті: Правила банківського кредитування підприємств державної форми власності викладено у навчальному посібнику «Кредитування та ризики» (автори Денисенко М. П., Догмачов В. М., Кабанов В. Г.) [35].

У позатекстовому посиланні: 35. Денисенко М. П., Догмачов В. М., Кабанов В. Г. Кредитування та ризики : навч. посіб. Київ, 2008. 213 с.

Стилi цитування та бібліографічний опис списку джерел оформлюються згідно Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання.

Загальні положення та правила складання» або одним зі стилів, віднесених до рекомендованого переліку стилів оформлення списку наукових публікацій згідно наказу МОН:

- АРА стиль;
- MLA стиль;
- Harvard style;
- Chicago/Turabianstyle стиль;
- та інші.

10.5 Відповідальність за порушення академічної доброчесності

Згідно Закону України «Про вишу освіту»:

- виявлення в поданій до захисту дисертації фактів академічного плагіату, фабрикації чи фальсифікації є підставою для відмови у присудженні ступеня доктора філософії;

- виявлення фактів академічного плагіату, фабрикації чи фальсифікації у захищеній здобувачем дисертації є підставою для скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради про присудження йому ступеня доктора філософії та видачу відповідного диплома;

- науковий керівник позбавляється права участі у підготовці та атестації здобувачів ступеня доктора філософії строком на два роки;

- голова та члени разової спеціалізованої вченої ради, в якій відбувся захист цієї дисертації, та офіційні опоненти, які надали позитивні висновки на дисертацію, позбавляються права участі в атестації здобувачів ступеня доктора філософії строком на два роки;

- заклад вищої освіти чи наукова установа позбавляється права утворювати разову спеціалізовану вчену раду за відповідною спеціальністю строком на один рік.

За порушення академічної доброчесності педагогічні, науково-педагогічні й наукові працівники закладів освіти можуть бути притягнені до такої академічної відповідальності:

– відмова у присудженні наукового ступеня чи присвоєнні вченого звання;

– позбавлення присудженого наукового ступеня чи присвоєного вченого звання;

– відмова у присвоєнні або позбавлення присвоєного педагогічного звання, кваліфікаційної категорії;

– позбавлення права брати участь у роботі визначених законом органів чи обіймати встановлені законом посади.

За порушення академічної доброчесності здобувачі освіти можуть бути притягнені до такої академічної відповідальності:

– повторне проходження оцінювання (контрольна робота, іспит, залік тощо);

– повторне проходження відповідного освітнього компонента освітньої програми;

– відрахування із закладу освіти (крім осіб, які здобувають загальну середню освіту);

– позбавлення академічної стипендії;

– позбавлення наданих закладом освіти пільг з оплати навчання.

Дотримання принципів академічної доброчесності – одна з ключових цінностей будь-якого науковця, педагога, здобувача освіти!

10.6 Розвиток академічної культури у здобувачів освіти

Важливою складовою професійної підготовки майбутнього фахівця має бути розвиток академічної культури. Здобувачі вищої освіти мають усвідомити неприпустимість порушення академічної

добročесності як під час навчання у закладі вищої освіти, так і під час педагогічної та наукової діяльності у професійному житті.

Формування готовності до викладацького лідерства у майбутніх магістрів не можливе без поширення культури академічної добročесності. Власні спостереження, бесіди із викладачами та здобувачами вищої освіти і аналіз досліджень із цієї теми свідчить, що сприянню розвитку академічної добročесності у здобувачів освіти потрібно приділяти особливу увагу.

На жаль, практика вдатись до шахрайства у навчанні та науково-дослідницькій роботі не завжди і не всіма здобувачами вищої освіти усвідомлюється як неприпустима. У 2015 році В.С. Бакіров представив результати дослідження групи вчених за проектом «Академічна культура українського студентства: основні чинники формування та розвитку», виконаним за грантом від Міжнародного фонду «Відродження».

Дослідження показало, що «переважна більшість студентів (понад 90%) використовує плагіат в тій чи іншій формі». Більше того, «знання про те, що їхні дії є плагіатом, майже не спиняє студентів від використання плагіату в своєму навчанні».

Основними практиками використання плагіату в студентському навчанні студенти назвали: переписування тексту з джерела власними словами без посилань на джерело (49 %), завантаження есе та інших видів робіт з безкоштовних сайтів рефератів та використання їх як власних (37 %), використання чужих текстів (повне або часткове) без вказівки на авторство (31 % опитаних).

Тільки 53 % вказали, що їх інформують про критерії виявлення плагіату. Про те, що використання чужих текстів (повне або часткове) без вказівки на авторство є плагіатом знають 77 % опитаних студентів, відповідно про завантаження есе та інших видів робіт з безкоштовних сайтів рефератів і використання їх як власних так вважають 65 %, а про використання чужих текстів дослівно із посиланням на інше джерело – 41 % опитаних.

Серед причин поширення практик плагіату студентами були названі такі:

- необхідність виконання великого обсягу письмових робіт протягом навчального семестру/року;
- повторюваність/неактуальність тем письмових робіт / розрив між темами та сучасними/актуальними/цікавими потребами;

- відсутність практичного застосування (перспективи застосування) результатів робіт;
- відсутність розуміння необхідності та мети написання письмових робіт (не профільні, не цікаві, застарілі предмети);
- узвичайнені дії, що пов'язані з умовами підготовки письмових робіт в середній школі; - ставлення викладачів до плагіату (нейтральне або відверто потурання);
- низький рівень професіоналізму, мотивації та зацікавленості викладачів;
- відсутність чітких та універсальних норм, щодо оцінки оригінальності текстів, а також її зв'язку з оцінкою письмової роботи.

Як видно з наданих відповідей студентів, більшість названих ними причин є зовнішніми, організаційними, пов'язаними із загальними умовами, навчальним середовищем, діяльністю викладачів.

Не заперечуючи важливості цих зовнішніх факторів та необхідності подолання цих недоліків у практиці вищої освіти, вважаємо за необхідне наголосити й на інші причини порушення здобувачами вищої освіти академічної доброчесності. З нашої точки зору, такими причинами є також:

- не бажання додержуватись цінностей академічної доброчесності, зокрема через складність письмової роботи, необхідність докласти значні зусилля та витратити досить велику кількість часу для написання оригінальної, власної роботи. У цьому випадку можливість присвоєння чужого тексту та доступність таких текстів завдяки Інтернету є спокусою, щоб піти «легшим» шляхом та позбавитись труднощів самостійної письмової роботи;
- низький рівень умінь письмового мовлення. Здобувачі вищої освіти не завжди на високому рівні володіють розвиненими здатностями викладати свої аргументи, ідеї письмово, мають мало такої практики, сумніваються у своїх можливостях, й тоді плагіат становиться «рішенням» для того, щоб виконати завдання, яке бачиться як заважке для самостійної роботи.

Аналізуючи різноманітні причини порушення академічної доброчесності, ми визначили три основних напрями роботи із здобувачами вищої освіти:

- мотивація;
- навчання;
- контроль.

Мотивація здобувачів вищої освіти щодо додержання вимог академічної доброчесності та засвоєння відповідних цінностей має передбачати:

- створення середовища неприпустимості порушень академічної доброчесності;

- сприяння розумінню важливості самостійного оволодіння професійною компетентністю та науково-дослідницькою компетентністю;

- сприяння усвідомленню важливості оволодіння комунікативною компетентністю, зокрема умінь усного та письмового мовлення, які надають конкурентних переваг фахівцю у сучасному інформаційному суспільстві;

- заохочення до аналізу взаємозв'язку між виконанням навчальних завдань із додержанням принципів академічної доброчесності та розвитком наукового мислення, критичного аналізу інформації тощо;

- надання письмових завдань здобувачам освіти по найбільш актуальним, цікавим, дискусійним темам, які відповідають сучасним тенденціям розвитку науки та практики.

Навчання здобувачів вищої освіти культури академічної доброчесності повинна включати:

- відпрацювання навичок писемного мовлення, що має забезпечуватись достатньою кількістю завдань, часу та поступовим ускладненням писемної роботи;

- оволодіння логікою викладу, здатностями аргументації своєї думки, узагальнення, зіставлення думок, формулювання власних ідей, припущень, висновків, складання анотації тощо;

- засвоєння правил цитування, посилання та оформлення списку використаних джерел.

Контроль дотримання принципів академічної доброчесності має спрямовуватись на:

- визначення чітких критеріїв перевірки дотримання академічної доброчесності та інформування про них здобувачів вищої освіти;

- використання викладачами та здобувачами вищої освіти комп'ютерних спеціальних програм як допоміжного засобу для виявлення плагіату;

- встановлення наслідків порушення академічної доброчесності та їх дотримання у навчанні, викладанні та науковій діяльності.

Цілеспрямована, поетапна робота зі здобувачами вищої освіти дозволить поширити цінності академічної доброчесності, яким вони будуть слідувати як у своїй навчальній, так і в подальшому – у професійній педагогічній діяльності.

Формуванню академічної культури потрібно приділяти особливу увагу як необхідної умови становлення молодого фахівця та його розвитку як академічного лідера [1, с. 95-133].

Література

1. Основи наукових досліджень: навчально-методичний посібник для студентів та аспірантів всіх форм навчання спеціальностей 053 «Психологія», 011 «Освітні, педагогічні науки», 232 «Соціальне забезпечення» / О. Г. Романовський, А. І. Черкашин, Л. М. Грень та ін. –Харків: Видавництво Іванченка І. С., 2022. – 150 с.

ТЕМА 11 ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

План лекції

11.1 Застосування системного підходу при аналізі соціально-економічних систем.

11.2 Синергетичний підхід до дослідження соціально-економічних систем

11.1 Застосування системного підходу при аналізі соціально-економічних систем

Огляд різних трактувань поняття «система» показує, що можна виділити такі основні пов'язані з ним змістові аспекти: найпоширенішим, але й найвужчим є «інженерне» розуміння системи як взаємозв'язаного набору елементів та способів їх з'єднання, які слугують певній меті; у «конструкторському» розумінні «система» подається як проектування та створення певного комплексу методів і засобів, які дослідник або розробник застосовує для досягнення певної мети, для виконання свого завдання; в науково-дослідницькому трактуванні «система» уявляється як загальна методологія дослідження процесів і явищ, що відносяться до певної галузі людських знань; у теоретико-пізнавальному аспекті «система» розуміється як спосіб мислення.

У науковій літературі є багато визначень поняття «система», що відносяться як до загальних, так і до конкретних систем різних видів.

У перших визначеннях у тій чи іншій формі зазначалось, що система – це елементи та зв'язки між ними. Так, наприклад, основоположник теорії систем Людвіг фон Берталанфі визначав систему як комплекс взаємодіючих елементів, що перебувають у певних відношеннях між собою та зовнішнім середовищем.

Пізніше при визначенні цього терміна стало з'являтися поняття цілі. Так, у філософському словнику система визначається як «сукупність елементів, що знаходяться у відношеннях та зв'язках між собою певним чином та утворюють деяку єдність цілей».

Останнім часом при визначенні системи поряд із елементами, зв'язками, їх властивостями та ціллю почали включати спостерігача, хоча на необхідність врахування взаємодії між дослідником та

досліджуваною системою вказував ще один із основоположників кібернетики У. Р. Ешбі.

Зауважимо, що у різних визначеннях поняття «система» є багато спільного та взаємно доповнюючого, тому краще використовувати найширше з них: наявність об'єкта, який являє собою множину підоб'єктів (або наявність множини об'єктів, які можуть розглядатися як один складний об'єкт); наявність суб'єкта дослідження, який називається спостерігачем; наявність завдання, яке визначає відношення спостерігача до об'єкта і є критерієм, за яким здійснюється відбір об'єктів та їх властивостей; наявність зв'язку між об'єктом, спостерігачем та завданням, що виражається в наявності певної мови описування.

Навіть найретельніше дослідження ефективно функціонуючого підприємства чи організації не дає змоги зі всією повнотою виявити механізм їх ефективної діяльності, оскільки він виходить далеко за межі цих систем.

Важливі фактори, що обумовлюють їх функціонування, знаходяться в зовнішньому середовищі, в якому існує підприємство, – в економічній, політичній та соціально-культурній сферах суспільства.

Тому при дослідженні нинішніх організацій, фірм, підприємств, корпорацій недостатньо лише традиційних аналітичних методів дослідження; необхідні комплексні та всебічні підходи, застосовуючи які, акцентують увагу не тільки на підприємстві, а й на дослідженні навколишнього середовища, в якому воно функціонує. Одним із таких методів є системний підхід.

Найавторитетніші спеціалісти та вчені, що працюють у сфері менеджменту (наприклад, Р. Акофф, Д. Гвішіані, П. Дракер, М. Мескон, С. Р. Фатхутдінов, Янг), вважають, що саме системний підхід є науковою засадою, головним методологічним інструментом у діяльності сучасного менеджера.

Сучасному світу, що оточує будь-яку організацію, притаманні такі риси та закономірності, врахування яких вимагає застосування системного підходу.

Сучасне суспільство стає все більш інтегрованим, цілісним. Тісніше переплітаються економічні, політичні, соціальні та інформаційні процеси, інтенсивніше взаємодіють держава та суспільство, виробництво і наука, культура та побутова сфера.

Сучасні організації, підприємства, корпорації інтегровані в системи міжнаціональних економічних зв'язків, транснаціональні компанії, інформаційні системи, що обслуговують світовий ринок, міждержавні проекти, які охоплюють значну кількість державних та приватних корпорацій.

Тому компанії не являють собою ізольовані, незалежні організації. Вони є частинами інших систем, які справляють багатогранний вплив на функціонування компаній. При цьому слід враховувати не тільки економічні фактори. Зовнішнє середовище, що оточує будь-яке підприємство, являє собою складну систему, в якій важливу роль відіграють також політичні і соціальні фактори, чинне законодавство, уряд, фактори науково-технічного прогресу, постачальники, споживачі, конкуренти. Отже, є всі підстави вважати сучасне підприємство відкритою системою, яка тисячами ниток пов'язана із зовнішнім середовищем.

Інша важлива риса – динамічність. Конкурентна боротьба за задоволення потреб споживачів примушує компанії постійно розробляти і пропонувати нові товари та послуги, постійно поліпшувати їх якість, використовуючи для цього найсучасніші науково-технічні досягнення. Скоріше вже не зниження витрат виробництва та зниження цін, як це було у відносно нещодавньому минулому, стає стратегічним завданням компанії.

Випуск нових товарів та послуг і освоєння нових ринків є головною метою сучасного виробництва.

Обидва ці фактори – зростаюча взаємозалежність та динамічність суспільства обумовлюють третю рису навколишнього середовища організації – складність соціальної структури, що призводить до зростання складності в її пізнанні, прогнозуванні та управлінні.

Для дослідження складних систем, до яких належать і соціально-економічні, необхідним є застосування процедур аналізу та синтезу.

Розглянемо досить широкий перелік процедур системного аналізу, що може ефективно застосовуватися до дослідження соціально-економічних систем:

1. Визначення меж досліджуваної системи. Ці межі певною мірою умовні та обумовлюються конкретним завданням дослідження.

Наприклад, межі системи «корпорація» в одному разі можуть визначатися обліковим складом постійного персоналу, в іншому завданні – постійним персоналом разом з усіма акціонерами компанії,

у третьому разі ці межі розширюються врахуванням усіх тимчасово залучених фахівців, експертів, консультантів тощо. Потім можна розширити ці межі, беручи до уваги всіх постачальників компанії, її споживачів та інших суб'єктів, що мають з нею будь-які зв'язки.

2. Визначення надсистем, в які входить досліджувана система як частина.

Взагалі кожна система належить великій кількості надсистем. Однак, виходячи з вимог конкретного завдання, необхідно обмежитися аналізом лише найважливіших надсистем. Так, якщо ми з'ясуємо вплив на підприємство економічного середовища, то саме воно і буде тією надсистемою, у якій варто розглядати його функції. Виходячи із взаємозв'язку всіх сфер життя сучасного суспільства, будь-який об'єкт, зокрема підприємство, варто вивчати як частину багатьох систем: економічної, політичної, державної, регіональної, соціальної, екологічної, міжнародної.

Кожна з цих надсистем, наприклад економічна, в свою чергу має чимало компонентів, з якими зв'язане підприємство, – постачальники, споживачі, конкуренти, партнери, банки тощо. Ці ж компоненти входять одночасно й в інші надсистеми – соціокультурну, екологічну тощо. Окрім цього, працівники є складовими інших систем: родини, профспілки, міста, нації тощо.

А якщо ще врахувати, що кожна з цих систем, а також кожний з їх компонентів мають свої специфічні й, можливо, суперечливі цілі, то стає зрозумілою необхідність свідомого вивчення середовища, що оточує підприємство. Інакше вся сукупність численних впливів, здійснюваних надсистемами на підприємство, буде здаватися хаотичною та непередбачуваною, що позбавить можливості раціонального та цілеспрямованого управління.

3. Визначення основних рис та напрямків розвитку надсистем, до яких належить дана система, зокрема формулювання їх цілей та суперечностей між ними.

4. Визначення ролі досліджуваної системи в кожній надсистемі і розгляд цієї ролі як засобу досягнення цілей надсистеми.

Варто розглянути при цьому: ідеалізовану, очікувану роль системи з погляду надсистеми, тобто ті функції, які треба було б виконувати, щоб реалізувати цілі надсистеми; реальну роль системи в досягненні цілей надсистеми.

Прикладом подібного двостороннього підходу може бути, з одного боку, оцінювання потреб покупців у конкретних видах товарів, їхній якості й кількості, а з іншого боку – оцінювання параметрів цих товарів, що виробляються конкретним підприємством. Визначення очікуваної ролі підприємства у споживчому середовищі та його реальної ролі, а також порівняння їх дають змогу зрозуміти багато причин успіху чи невдач компанії, особливості її роботи, передбачати реальні риси її майбутнього розвитку.

5. Виявлення складу системи, тобто визначення частин, з яких вона складається.

Нерідко дослідницьке завдання вимагає не тільки поділу системи на частини, а й поділу цих частин, а також їх елементів. У принципі процес такого поділу, проникнення всередину системи може бути нескінченним; він обмежений лише вимогами конкретного завдання. Залежно від розв'язуваного завдання, розглядаючи, наприклад, склад такої системи, як підприємство, можна обмежитися переліком цехів і відділів, а можна за необхідності поділити їх на бригади, ділянки, окремих працівників, елементи діяльності кожного з них тощо.

6. Визначення структури системи, що являє собою сукупність зв'язків між її компонентами.

Структура – це внутрішня форма системи, яка не зводиться лише до її складу, набору компонентів. Варто пам'ятати про можливу наявність кількох структур у тій самій системі. Наприклад, на підприємстві існує організаційна структура, тобто сукупність відносин субординації і координації. На підприємстві є й інформаційна структура, що виражається в певних формальних і неформальних потоках інформації. Існують також потоки матеріалів, сировини, деталей, готових виробів, що утворюють свої структури.

Особливо необхідно підкреслити наявність економічної структури на підприємстві, що являє собою сукупність відносин власності. Велике значення мають і суто людські відносини симпатії й антипатії між працівниками, що утворюють морально-психологічну структуру. Можна виділити і специфічні відносини між різними групами працюючих, частина з яких має політичний характер, наприклад між членами профспілок, партій, суспільних рухів. Існує також багато інших структур на підприємстві.

7. Визначення функцій компонентів системи, тобто цілеспрямованих дій елементів, їх «внеску» в реалізацію загальної мети системи.

Ця процедура є особливо важливою, оскільки в реальних процесах кожний компонент має не тільки корисні властивості, що забезпечують досягнення цілей системи в цілому, але і негативні (з погляду системи), заважаючі риси. Тому необхідно при дослідженні чи створенні системи виявляти корисні, доцільні дії (функції) компонентів.

Принципово важливим є гармонійне, несуперечливе поєднання функцій різних компонентів. Саме несуперечність, погодженість функцій відрізняє гармонійну систему від хаотичного набору предметів і процесів.

При цьому функції компонентів мають бути якісно різними, що дасть змогу їм, доповнюючи один одного, забезпечувати реалізацію досить широкого спектру дій, що і являє собою сутність системи в цілому.

У будь-якій реальній економічній системі функції компонентів погоджені не повністю, між ними є суперечності, які нерідко знижують ефективність функціонування системи в цілому. Тому пізнання функцій компонентів має здійснюватися не окремо, а в єдності, у взаємодії, у виявленні суперечностей між ними, ступеня їх погодженості тощо. Ця проблема особливо актуальна для підрозділів, цехів великих підприємств, функції яких досить часто є суперечливими.

8. Виявлення причин, що поєднують окремі частини в систему, у цілісність. Загалом інтегруючим фактором, що створює соціально-економічні системи, є людська діяльність. У ході діяльності людина усвідомлює свої інтереси, визначає цілі, здійснює практичні дії, формуючи системи засобів для досягнення своїх цілей. Вихідним, первинним інтегруючим фактором є мета.

Визначення реальної цілі, що є причиною створення тієї чи іншої системи, – це непросте завдання, оскільки ціль у будь-якій сфері діяльності переважно являє собою складне поєднання різних суперечливих інтересів.

Наприклад, максимізація прибутку є не єдиною метою сучасного підприємства, це лише один з його інтересів. Другий не менш важливий

інтерес – стабільність одержання прибутку. Третій істотний інтерес – стійка репутація підприємства.

Подібних інтересів багато, і лише в їх перетині, у своєрідній їх комбінації полягає загальна мета. Всебічне пізнання її дає змогу дізнатися про ступінь стійкості системи, про її несуперечність, цілісність, передбачати характер її подальшого розвитку.

9. Визначення всіх наявних зовнішніх зв'язків, комунікацій системи з зовнішнім середовищем. Для справді глибокого, всебічного вивчення системи недостатньо виявити її зв'язки з надсистемами, до яких вона належить. Необхідно ще вивчити такі системи у зовнішньому середовищі, яким належать компоненти досліджуваної системи.

Наприклад, слід визначити системи, яким належать працівники підприємства: профспілки, політичні партії, родини, системи культурних цінностей та етичних норм, етнічні групи тощо.

Необхідно також з'ясувати узгодженість зв'язків структурних підрозділів та працівників підприємства із системами інтересів і цілей споживачів, конкурентів, постачальників, закордонних партнерів тощо.

Потрібно також враховувати зв'язок між використовуваними на підприємстві технологіями та «простором» науково-технічного прогресу тощо. Усвідомлення органічної, хоча і суперечливої єдності всіх систем, що оточують підприємство, дає змогу зрозуміти причини його цілісності та запобігати процесам, що ведуть до дезінтеграції.

10. Дослідження системи в динаміці, в розвитку. Необхідно дослідити історію системи, джерело її виникнення, період становлення, тенденції і перспективи розвитку, переходи до якісно нових станів.

Необхідність динамічного підходу до дослідження систем можна легко проілюструвати зіставленням двох підприємств, у яких на деякий момент збіглися значення одного з параметрів, наприклад обсяги продажу чи прибуток. З цього збігу ще зовсім не випливає, що підприємства займають на ринку однакове положення: одне з них може набирати силу, а інше, навпаки, переживати спад. Тому судити про будь-яку систему, зокрема про підприємство, не можна лише за «моментальною фотографією», за одним значенням якого-небудь параметра; необхідно досліджувати зміни параметрів, зіставляючи їх у динаміці.

Для глибокого розуміння будь-якої системи недостатньо обмежуватися розглядом коротких проміжків часу її існування чи розвитку.

Доцільно, за можливості, досліджувати її передісторію, виявляти причини, що спонукали до створення цієї системи, визначати інші системи, з яких вона утворилася і формувалася. Також важливо вивчати не тільки історію системи чи динаміку її нинішнього стану, а й спробувати, використовуючи спеціальні засоби, передбачити її майбутню поведінку, прогнозувати її майбутні стани, проблеми, можливості.

Перераховані вище процедури системного аналізу не повністю вичерпують арсенал прийомів дослідження систем. Тим більше, що ці процедури мають скоріше загальний, ніж конкретний характер. Адже тільки при дослідженні конкретної системи виникають спеціальні прийоми, формується особлива методологія, що дає можливість знання, отримані при дослідженні даної системи, використовувати у найкращий спосіб для подальшого пізнання. Інакше кажучи, конкретна система сама в ході її дослідження «допомагає» сформулювати метод її подальшого вивчення.

Необхідно зауважити, що викладена тут послідовність процедур системного аналізу не є обов'язковою. Бажаним є знання скоріше самого переліку процедур, ніж їх послідовності. За винятком кількох перших процедур переліку, за реалізації яких здійснюється синтез системи, інші необхідно виконувати, виходячи з логіки та враховуючи зміст конкретної системи. Єдине обов'язкове правило полягає в доцільності багаторазового повернення в ході дослідження до кожної з описаних процедур. Тільки це є запорукою глибокого і всебічного вивчення будь-якої системи.

Слід зазначити, що на практиці далеко не завжди використовуються багато прийомів системного аналізу. Однак спроба досліджувати складні об'єкти простими засобами, прагнення пояснити багатокомпонентні системи, багатогранні взаємодії спрощеними схемами призводить до викривленого уявлення про дійсний стан системи, до необґрунтованих та неадекватних рішень.

11.2 Синергетичний підхід до дослідження соціально-економічних систем

Поняття синергетика (походить від грецької *synergetikos*) – спільний, погоджений, сумісно діючий.

Синергетика – це науковий напрямок, що вивчає зв'язки між елементами структури (підсистемами), які утворюються у відкритих системах (біологічних, фізико-хімічних, економічних та інших) завдяки інтенсивному (потоківому) обміну речовинами, інформацією та енергією з навколишнім середовищем за нерівноважних умов.

На сучасному етапі предметом вивчення синергетики (або новітньої загальнонаукової теорії самоорганізації) є дослідження законів та закономірностей глобальної еволюції довільних відкритих, складних, нерівноважних систем, головною рисою яких є нестійкість, нерівноважність та нелінійність. До таких систем належать і сучасні економічні системи.

Виникнення цієї науки зумовлено насамперед тим, що системний підхід застосовувався при дослідженні високоорганізованих матеріальних систем (біологічних, технічних, соціально-економічних), але поза увагою залишалися процеси самоорганізації у цих системах. Результати, що були одержані засновниками синергетики Г. Хакеном та І. Пригожиним, виявились настільки цінними, що це дало змогу поширювати їх на системи довільної природи. Теоретичною основою синергетики є термодинаміка нерівноважних процесів, теорія випадкових процесів, теорія нелінійних коливань і хвиль.

Синергетику можна розглядати як сучасний етап розвитку ідей кібернетики та системних досліджень. Різноманітні напрямки загальної теорії систем вивчають процеси підтримання рівноваги (гомеостазису) у системах за рахунок зворотних зв'язків, а також процеси управління системами. Кібернетика намагається звести та описати нелінійні процеси еволюції систем за допомогою лінійних моделей (принаймні на окремих етапах, коли існує така можливість).

На відміну від кібернетики синергетика досліджує принципово нерівноважні системи, тобто системи, що перебувають у стані, далекому від рівноважного, та принципово нелінійні процеси еволюції систем. Тобто такі процеси, коли за певних умов внутрішні або зовнішні збурення можуть призвести систему до принципово нових станів, до виникнення нових стійких структур. Тому основними математичними моделями дослідження в синергетиці є нелінійні диференційні рівняння, акцент робиться не на процесах управління та обміну інформацією, а на принципах побудови організації, розвитку та самоускладнення.

Сутність синергетичного підходу до ефективного управління системами полягає в тому, що він орієнтований не на цілі та сподівання суб'єкта управлінської діяльності, а на те, що притаманне саме системі, тобто на її власні закони еволюції та самоорганізації. При цьому увага приділяється погодженості управлінського впливу із тенденціями динаміки нелінійної системи.

Головний акцент у синергетиці робиться на явищах самоорганізації. Процеси самоорганізації в системах Г. Хакен визначає як виникнення певних просторових, часових або функціональних структур без специфічного впливу на систему з боку зовнішнього середовища, тобто виникнення або зростання впорядкованості із хаосу.

Отже, у складних системах спостерігається погоджена поведінка підсистем, у результаті чого зростає ступінь їхньої впорядкованості (явище самоорганізації), тобто зменшується ентропія.

Результатом самоорганізації стає виникнення, взаємодія (наприклад, кооперація) і, можливо, регенерація динамічних об'єктів (підсистем), складніших в інформаційному аспекті, ніж елементи середовища, з яких вони виникають.

Спрямованість процесів самоорганізації зумовлена внутрішніми властивостями об'єктів (підсистем) у їх індивідуальному і сукупному прояві, а також впливами з боку середовища, у якому існує система. Але поведінка елементів (підсистем) і системи в цілому істотно характеризується спонтанністю – акти поведінки не є абсолютно детермінованими.

Процеси самоорганізації в системах відбуваються поряд із процесами протилежної спрямованості – системи в цілому можуть мати стійкі тенденції або коливатися від фаз еволюції та прогресу до деградації та розпаду.

Самоорганізацію пов'язують із поняттям дисипативної структури, тобто структури, що виникає спонтанно у відкритих нерівноважних системах. Якщо в стані рівноваги елементи такої структури поведуть себе певною мірою незалежно один від одного, то під впливом зовнішніх збурень вони переходять у нерівноважний стан і починають діяти погоджено, внаслідок чого між ними утворюються нові зв'язки.

Іншим важливим поняттям у синергетиці є так звані точки біфуркації – такий стан системи, коли відносно незначні зміни параметрів системи або зовнішніх факторів можуть привести до

значних якісних змін у поведінці системи, її стані, траєкторії або її структурі.

З точки зору синергетики розвиток економічних систем відбувається у двох формах – еволюційній та революційній (стрибокподібній). В еволюційній фазі економічні інститути різних рівнів, зв'язки між ними та їх функціонування (як окремих економічних суб'єктів, так і всієї національної економіки) змінюється повільно.

З часом, коли коливання (флуктуації) економічних параметрів посилюються та переходять критичний рівень, то настає момент, коли незначні збурення приводять до переходу економіки у якісно новий стан. Система перебуває у стані, близькому до точки біфуркації – точки розгалуження варіантів економічного розвитку та вибору того чи іншого (атрактора).

У точці біфуркації відбувається руйнування старої структури економіки та зародження нової. Таке співіснування елементів старої та нової структур породжує хаос. Але саме він сприяє виходу економіки на новий виток розвитку. У точці біфуркації змінюється структура економіки та макроекономічні пропорції, при цьому перший удар завдається зв'язкам системи. В ході адаптації до нової структури відбувається зміна механізмів функціонування економіки.

Але в точці біфуркації економіка може бути притягнута як прогресивним, так і регресивним атрактором, тобто вона може як збільшити, так і зменшити ступінь своєї організованості та складності, стати більш відкритою чи замкненою системою, а може і зруйнуватися. Різноманіттю гілок розвитку, яке може обрати відкрита система, протистоїть жорстка детермінованість та значна подібність рис закритих систем.

Закрита система стає організованою ззовні (на відміну від відкритих систем, що самоорганізуються), в них відбувається гіпертрофія функцій держави, виникають тоталітарні тенденції. Закрита економіка, що повністю відповідає висновкам системного підходу та концепції самоорганізації, намагається встановити загальну рівновагу, що на практиці проявляється у директивному плануванні, та досягти оптимуму за рахунок підсистем, але це призводить до надмірного розростання апарату управління. Тому зростання ентропії, виведення якої в середовище затруднене, робить неминучим перетворення закритої економіки у відкриту.

Точки економічної біфуркації провокуються глибокими економічними кризами середньострокового циклу або збігаються з кризовими періодами чи настають безпосередньо за ними. Це підтверджується, зокрема, глибокими кризами останніх ста років (1890 р., 1929-1933 рр., 1973-1974 рр.), які спричинили значні структурні зрушення та зміни у функціонуванні економічно розвинених країн, поведінці економічних суб'єктів, ступені монополізації економіки, ролі малого та великого бізнесу, спрямованості та методах державного регулювання економікою тощо.

Коли новий шлях обрано, починається еволюційний етап розвитку – адаптація до нового атрактора. Ризик депресії особливо великий у постбіфуркаційний період, тому він супроводжується значним зростанням цін, що спричинює надприбутки для одних економічних суб'єктів і збитки та банкрутство для інших. Окрім цього, такі процеси досить часто супроводжуються руйнуванням господарських зв'язків, падінням обсягів виробництва та рівня життя населення. Так, прикладом цього може бути проходження через точку біфуркації Радянського Союзу протягом 1990-1991 рр. та розгортання економічної кризи в наступних роках в усіх пострадянських країнах.

Синергетика по-новому трактує співвідношення між випадковим та зумовленим в економічному розвитку. Для описання економічної еволюції в макроекономіці, як правило, обирається обмежена кількість агрегованих змінних. Вважається, що макроскопічне моделювання стосується, головню, усередненої поведінки і що ймовірнісні фактори та випадкові флуктуації не мають на неї суттєвого впливу. Але це характерно тільки для стійких систем, коли малі зміни параметрів (зовнішніх умов) ведуть до незначних змін у поведінці або траєкторії системи.

Останнім часом паралельно із стохастичною інтерпретацією макроекономічних процесів розвивається альтернативний підхід, який причину невизначеності в економічній еволюції вбачає у принциповій нелінійності економічних процесів. Так, навіть у разі застосування простих дискретних моделей для описання економічної динаміки за деяких цілком природних економічних передумов розв'язки можуть бути нестійкими та непередбачуваними. Тому необхідність виявлення точок рівноваги, біфуркації та граничних циклів потребує нового підходу до розгляду реальних макроекономічних процесів [8, с.80-93].

ТЕМА 12 СПОСОБИ ЗАХИСТУ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ. ОСНОВНІ АСПЕКТИ АВТОРСЬКОГО ПРАВА

План лекції

- 12.1 Основні поняття авторського права
- 12.2 Історичні передумови виникнення вітчизняної системи охорони авторського права.
- 12.3 Об'єкти й суб'єкти авторського права.
- 12.4 Авторське право у сфері функціонування всесвітньої інформаційної мережі Інтернет

12.1 Основні поняття авторського права

Авторське право в об'єктивному розумінні являє собою сукупність правових норм, що регулюють коло суспільних відносин зі створення та використання творів науки, літератури і мистецтва.

Авторське право в суб'єктивному розумінні – це особисті немайнові та майнові права, які виникають у автора у зв'язку зі створенням ним твору і охороняються законом.

Об'єктом авторсько-правових відносин є нематеріальне благо у вигляді продукту духовної творчості, а саме – твори науки, літератури, мистецтва.

Для інституту авторського права характерний принцип незастосування будь-якої формальності для виникнення правової охорони прав на твір. Цей принцип закріплений у ч. 2 ст. 433 ЦК, а також у ст. 11 Закону «Про авторське право і суміжні права» і означає, що авторське право на твір виникає внаслідок факту його створення.

Для його виникнення і здійснення не вимагається реєстрація твору чи будь-яке інше спеціальне його оформлення, а також додержання будь-яких інших процедур.

Особа, яка є творцем, вправі спеціальним знаком охорони сповістити про наявність у неї авторських прав і не повинна доводити їх належність, оскільки законом передбачена презумпція авторства особи, яка зазначена як автор на оригіналі або примірнику твору. Обов'язок підтвердження належності прав може бути покладено на неї лише у ході судового провадження у разі оспорювання цього факту іншою особою.

12.2 Історичні передумови виникнення вітчизняної системи охорони авторського права

Творчість людини виникла разом з людиною. Без будь-якого сумніву створене людиною навіть у дуже далекі часи, як особисто нею самою, так і тими, хто її оточував, усвідомлювалося, як її власність. Уже в ті далекі часи власність визнавалася священною і недоторканою.

Отже, з цього випливає, що уже в ті далекі часи існували засоби охорони своєї власності, у тому числі і результати своєї творчості. Відомо, що у Стародавньому Римі і в Греції плагиат та літературна крадіжка досить суворо каралися, а про застосування і охорону товарних знаків відомо ще раніше. Якщо існували ці об'єкти, то існувала і їх охорона.

Простежуються **чотири етапи еволюції авторського права**, які істотно відрізняються один від одного і послідовно змінюють один одного:

- перший етап найдавніший фактично нам невідомий. Його правові засади в історичній літературі не простежуються. Ми можемо лише припускати, якщо були результати творчості, то були і засоби їх охорони. Цей етап існував приблизно до XII ст.;

- другий етап – становлення правової охорони результатів творчої діяльності характеризується привілеями. Цей період охоплює приблизно XII–XVIII ст.

Привілей надавався певній особі, як правило, наближеній до першої особи, надавав їй певне виключне право, певну перевагу перед іншими. Разом з тим, привілей був монопольним правом. Він засвідчувався певною грамотою, яку видавав владика, носій вищої влади (сюзерен, король, імператор, князь та ін.).

Промислова революція, що відбулася у ряді країн наприкінці XIX на початку XX ст., зумовила різке зростання винахідницької активності. Кількість виданих патентів також невпинно збільшується. У період 1815 – 1820 рр. США, Франція, Британія видавали по 100 патентів на рік, а в період 1850 – 1854 рр. кожна з названих країн уже видавала більше 1000 патентів на рік.

Інтернаціоналізація правової охорони товарних знаків була започаткована Паризькою конвенцією про охорону промислової власності.

Законодавство України про інтелектуальну власність надзвичайно молоде, його становлення відбувається паралельно зі встановленням державності та формуванням правової держави.

Перехід України до приватної власності й ринкової економіки зумовив необхідність реформування в цьому ж напрямі правової бази тих суспільних відносин, які пов'язані з охороною та використанням результатів інтелектуальної діяльності.

Стрімкий розвиток інформаційних технологій, що припав на період становлення незалежності нашої держави, змусив переглянути авторськоправові категорії та оновити чинне законодавство.

Авторське право має відношення до художніх творів (поезія, романи, музика, живопис, кінофільми тощо). У більшості європейських мов використовується англійський термін (copyright – копи-райт), що у буквальному перекладі означає – право на виготовлення копій.

Авторське право – набір виключних прав, які дозволяють авторам отримати соціальні блага від результатів своєї творчої діяльності. АП історично виникло внаслідок потреби захистити права авторів літературних творів та творів мистецтва; нині АП поширюється фактично на будь-які результати творчої діяльності, включаючи комп'ютерні програми, бази даних, фільми, фотографії і скульптури, архітектурні проекти, рекламні проспекти, карти і технічні креслення.

Авторське право – особисті (немайнові) і майнові права авторів та їхніх правонаступників, пов'язані зі створенням і використанням наукових літературних і мистецьких творів. Виходячи з цього визначення, поняття «авторське право» - право автора поділяють на особисті (немайнові) і майнові.

До немайнових прав відносять:

- вимагання визнання свого авторства шляхом зазначення належним чином імені автора в його примірниках і за будь якого публічного використання твору, якщо це практично можливо;

- забороняти під час публічного використання твору згадування свого імені, якщо він, як автор твору, бажає залишитись анонімом;

- вимагати збереження цілісності твору і протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору або будь-якому іншому посяганню на твір, що може зашкодити честі й репутації автора. Особисті немайнові права не можуть бути передані іншим особам.

До майнових прав автора належать:

- виключне право на використання твору у будь-якій формі;

- виключне право на дозвіл або заборону використання твору іншими особами;
- відтворення творів;
- переклад творів;
- публічне використання і публічне сповіщення творів тощо.

Особа, яка має авторське право, для сповіщення про свої права може використовувати знак охорони авторського права, який вміщується на кожному примірнику твору і складається з латинської літери С у колі – ©, імені (найменування) особи, яка володіє авторським правом, і року першої публікації твору.

Законодавча база, що стосується авторського права в Україні практично сформована. Це не розрізнена сукупність чинних нормативних актів, а достатньо цілісна система. Ієрархія законодавчої бази формується на основі правової сили певних нормативних актів.

Нормативні акти нижчого рангу співголосні та не суперечать актам вищого рангу, що мають більшу юридичну силу.

Розглянемо систему нормативних актів з авторського права в Україні, до яких належать:

- а) Конституція України;
- б) міжнародні угоди;
- в) Закони України:
  - 1) спеціальні,
  - 2) інші закони;
- г) Цивільний та Кримінальний кодекси України;
- д) підзаконні акти (Президента, Кабінету Міністрів України, міністерств і відомств).

Основний Закон є найважливішим джерелом українського авторського права та має найвищу юридичну цінність. Усі закони й інші нормативно-правові акти ґрунтуються на положеннях Конституції України та повинні відповідати їй. Стосовно сфери інтелектуальної творчої діяльності в Основному Законі йдеться: про свободу літературної, художньої та наукової творчості, право володіти, користуватися й розпоряджатися результатами своєї творчої діяльності тощо.

Оскільки авторське право є складовою частиною цивільного права, найвищу юридичну чинність серед нормативно-правових актів якого має Цивільний кодекс України, останній широко застосовується в регулюванні авторських відносин. Від здобуття незалежності Україна

тривалий час послуговувалася нормами радянського Цивільного кодексу, що був прийнятий ще в 1963 р. Однак унаслідок невідповідності цього документа новим суспільним умовам, у 1994 р. спеціальним законом були вилучені статті 473 – 513, тобто фактично всі статті, що регулювали авторські правовідносини.

Однією з основних умов успішного функціонування системи інтелектуальної власності є забезпечення захисту прав авторів.

Отож, важливу роль у цьому відіграє поява в 2001 р. нового Кримінального кодексу України та подальші його редакції та зміни, зокрема від 22 травня 2003 р. та 9 лютого 2006 р. Зміни, внесені до Кримінального кодексу України у травні 2003 р. та лютому 2006 р., встановлюють суворіші санкції, що можуть бути застосовані до порушників чинного законодавства у сфері авторського права та суміжних прав. Загалом прийняття нового Кримінального кодексу України можна розглядати як політично важливий крок у напрямі європейської інтеграції та створення в Україні якісного законодавства, що регулює значну частину правовідносин у сфері захисту об'єктів інтелектуальної власності.

12.3 Об'єкти й суб'єкти авторського права

Об'єктами авторського права є твори у галузі науки, літератури і мистецтва, виражені в будь-якій об'єктивній формі.

До **об'єктів авторського права** ст. 433 ЦК та ст. 8 Закону відносять твори у галузі науки, літератури і мистецтва. Законодавство пропонує досить широкий перелік різноманітних за характером творчості та формою вираження творів, яким надається охорона.

Однак він не є вичерпним, що дає змогу надавати охорону тим об'єктам, які виникатимуть у майбутньому завдяки розвитку науки, культури і техніки та будуть відповідати загальним ознакам твору. У науковій літературі авторські твори часто класифікують за їх змістом. Якщо твір являє собою систему понять, то це - науковий твір, а якщо – систему образів, то це - твір художній. Останні, у свою чергу, поділяються на твори літератури (белетристичні, публіцистичні, драматичні та ін.), музичні та музично-драматичні твори, аудіовізуальні, твори образотворчого мистецтва, твори хореографії та пантоміми, твори архітектури, містобудування і садово-паркового мистецтва; твори ужиткового мистецтва, фотографічні твори

Також закон надає охорону таким творах, як комп'ютерні програми та бази даних, які можуть містити елементи наукового та інформаційного характеру.

За своєю формою наукові та художні твори можуть бути письмовими (книги, брошури, статті), усними (виступи, лекції, промови, проповіді), у вигляді картин, зображень, ілюстрацій, карт, планів, креслень, ескізів, пластичних форм (декорації, макети). Причому охороні підлягають твори незалежно від їх призначення, жанру, обсягу, мети, незалежно від ступеня їх завершеності, а також факту їх оприлюднення.

Необхідною умовою авторсько-правової охорони є ознаки, яким повинен відповідати будь-який твір. До таких ознак належать: творчий характер результату діяльності людини та об'єктивна форма вираження твору.

Творчість визначається як сфера духовного виробництва, інтелектуальна діяльність людини, яка характеризується певними якостями.

Продукт творчості – це результат відображення у свідомості людини оточуючої її об'єктивної дійсності.

Творчість – складний процес, який зумовлюється індивідуальними здібностями творця, умовами, за яких він творить, метою, яку він перед собою поставив, та іншими факторами. Творчість породжує щось якісно нове і таке, що відрізняється неповторністю, оригінальністю та унікальністю.

Твір – це результат творчої праці, комплекс ідей, образів, поглядів тощо. При цьому твір визнається об'єктом правової охорони незалежно від його призначення, художнього рівня, а також змісту і способу його вираження. Для надання правової охорони не має значення чи твір опублікований, чи ще не опублікований, важливо, щоб він був виражений у певній об'єктивній формі. Форма вираження твору може бути усна, письмова, звуко- чи відеозапис, зображення, об'ємно-просторова тощо.

Розвиток науки і техніки породжує все нові форми вираження твору. Чинне законодавство не містить повного переліку об'єктів авторського права, оскільки життя у своєму розвитку може породжувати все нові й нові форми об'єктивного вираження творчої діяльності людей.

Отже, об'єктом авторського права може бути не будь-який твір, а лише той, що має певні, встановлені законом, ознаки: творчий характер, вираження у будь-якій об'єктивній формі.

Об'єктом авторського права може бути лише твір, що є результатом творчої праці. Якщо якесь творення не є результатом творчої праці, то така робота не може бути визнана твором і, отже, об'єктом авторського права.

Не вважається об'єктом авторського права суто технічна робота (наприклад, передрук на друкарській машинці чи набір на комп'ютері чужого твору або навіть його літературна обробка, редагування, коректура тощо).

Відповідно до Закону України «Про авторське право і суміжні права» (ст. 8) об'єктами авторського права є літературні та художні твори, зокрема:

- романи, поеми, статті та інші письмові твори та графіки;
- лекції, промови, проповіді та інші усні твори;
- драматичні, музично-драматичні твори, пантоміми, хореографічні та інші сценічні твори;
- твори живопису, архітектури, скульптури та графіки;
- фотографічні твори;
- твори ужиткового мистецтва;
- ілюстрації, карти, плани, ескізи і пластичні твори, що стосуються географії, топографії, архітектури або науки;
- переклади, адаптації, аранжування та інші переробки літературних або художніх творів;
- збірники творів, інші складені твори, якщо вони за добором або упорядкуванням їх складових частин є результатом інтелектуальної власності;
- комп'ютерні програми;
- компіляція даних (бази даних), якщо вони за добором або упорядкуванням їх складових частин є результатом інтелектуальної діяльності;
- інші твори.

Відповідно до ст. 7 Закону суб'єктами авторського права є автори творів, їх спадкоємці та особи, яким автори чи їх спадкоємці передали свої авторські майнові права.

Автором є фізична особа, яка своєю творчою працею створила твір, тобто безпосередній створювач твору (ст. 1 Закону).

При створенні твору спільною творчою працею кількох осіб первинні авторські права виникають у них одночасно і вони визнаються згідно зі ст. 436 ЦК та ст. 13 Закону співавторами.

Авторське право на створений у співавторстві твір належить їм спільно. Визначальними ознаками співавторства є сумісна творча праця і творчий внесок кожного зі співавторів.

Не визнається співавторством допомога технічного, організаційного, фінансового характеру. Другою ознакою співавторства є створення єдиного цілісного результату спільної творчої праці. Для нього характерним є те, що виключення окремих частин твору, що створювалися різними авторами, або взагалі неможливе з причин їх тісної взаємопов'язаності, або фізично можливе, але тягне за собою неможливість використання твору як єдиного цілого, призводить до втрати твором первісного значення. Співавторство може бути двох видів – подільне та неподільне.

Неподільне співавторство має місце, коли твір утворює одне нерозривне ціле, тому що він або спочатку до кінця створювався спільно поєднаними діями кількох осіб, або його частини, що були створені різними авторами та не мають самостійного значення.

Подільне співавторство характеризується тим, що твір складається із частин, створених різними авторами, і кожна з них має самостійне значення та може використовуватися відокремлено від твору в цілому. Співавторам спільно належить право на використання твору в цілому. Тому його використання іншими особами потребує згоди кожного співавтора та кожен з них має право на отримання за це винагороди. Відносини між самими співавторами мають узгоджуватися у договорі між ними.

Якщо твір був створений у неподільному співавторстві, то жоден із співавторів не може без достатніх підстав відмовити іншим у дозволі на використання або зміну твору. Подільне співавторство дає право кожному співавтору використовувати свою частину на власний розсуд, якщо між собою вони не домовились про заборону таких дій. Авторська винагорода за використання належить їм у рівних частках.

До первинних суб'єктів слід віднести також роботодавця, якому належать майнові права на службовий твір. Останнім є той, що створений у порядку виконання службового завдання або трудової функції. До похідних суб'єктів належать набувачі авторських прав на твори: особи, які уклали з автором авторський договір; спадкоємці, до

яких майнові права перейшли у спадщину, а також інші особи - правонаступники.

12.4 Авторське право у сфері функціонування всесвітньої інформаційної мережі Інтернет

Інтернёт (від англ. Internet) – всесвітня система взаємосполучених комп'ютерних мереж, що базуються на комплекті Інтернет-протоколів. Інтернет також називають мережею мереж.

Інтернет складається з мільйонів локальних і глобальних приватних, публічних, академічних, ділових і урядових мереж, пов'язаних між собою з використанням різноманітних дротових, оптичних і бездротових технологій. Інтернет становить фізичну основу для розміщення величезної кількості інформаційних ресурсів і послуг, таких як взаємопов'язані гіпертекстові документи Всесвітньої павутини.

В повсякденній мові слово Інтернет найчастіше вживається в значенні Всесвітньої павутини і доступної в ній інформації, а не у значенні самої фізичної мережі. Також вживаються терміни: Всесвітня мережа, Глобальна мережа чи навіть одне слово Мережа, Інёт, Тенета, Міжмережжя, Інтернётрі або Нётрі. Все частіше Інтернет вживається і з малої літери, що можна пояснити паралелями з термінами «радіо», «телебачення», які пишуть з малої.

Інтелектуальна власність є безпосереднім об'єктом міжнародної торгівлі та становить близько 2% від усього світового товарообігу, більшість якого регулюється правом Світової організації торгівлі, членом якої є й Україна.

Вступ до Світової організації торгівлі (далі – СОТ) зумовив необхідність ретельного вивчення права цієї організації та зокрема Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності.

Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (англ. Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights, скорочено TRIPS, звідки походить український варіант назви ТРІПС) – міжнародна угода, що адмініструється Світовою організацією торгівлі та встановлює мінімальні стандарти для визнання та захисту основних об'єктів інтелектуальної власності.

Цю угоду було прийнято під час Уругвайського раунду Генеральної угоди по тарифам та торгівлі (ГАТТ) у 1994 році.

Базові стандарти ТРІПС:

- термін захисту майнових авторських прав має бути не менше 50 років після смерті автора, для фільмів та фотографій цей строк становить відповідно 50 та 25 років з моменту створення;
- авторське право має надаватись автоматично й не може залежати від виконання жодних формальностей, таких як реєстрація;
- комп'ютерні програми розглядаються як літературні твори з погляду авторського права й мають такі ж умови захисту;
- національні обмеження авторського права, такі як, наприклад, добropорядне користування у Сполучених Штатах, мають бути чітко обмежені;
- патенти мають надаватися в усіх галузях технології, однак дозволяються винятки з метою захисту суспільних інтересів;
- термін захисту майнових прав, що надаються патентом, має становити не менше 20 років;
- перелік об'єктів, що не можуть бути запатентовані, має бути обмежений так само, як і обмеження авторського права;
- кожна держава має надавати громадянам інших країн, що приєднались до ТРІПС, такий рівень прав у галузі інтелектуальної власності, який вона надає своїм власним громадянам.

На жаль, поки що, Україна не є стороною Угоди TRIPS, а положення Договорів ВОІВ лише тільки мають бути імplementовані до її законодавства. За таких обставин уявляється вкрай складним завданням передбачити, яку позицію займе суд, отримавши позов про порушення авторських прав на твір, розміщений в Інтернеті.

Таким чином, далеко не в кожній країні, в тому числі і в Україні, розгляд справи про порушення авторських прав на розміщений в Інтернеті твір має великі шанси закінчитися винесенням судового рішення на користь їхнього володільця.

Для того, щоб уникнути сумнівів щодо обсягу та сфери дії авторсько-правової охорони в іншій державі, володільць авторських прав може укласти з іноземним користувачем результатів своєї творчості ліцензійну угоду, передбачивши в ній, що у випадку виникнення спору між сторонами з приводу умов ліцензії застосуванню підлягає право країни, із законодавством якої володільць авторських прав обізнаний найкраще.

Однак, пізніше ліцензіат, опинившись у ролі відповідача у справі про порушення договірних зобов'язань, може просити суд визнати

вибір права недійсним. Підставами такого визнання, визнаними міжнародним приватним правом більшості країн, є протиріччя норм обраного права публічному порядку країни суду та значно більша зацікавленість країни суду у вирішенні справи.

Отже, відповідач у справі про порушення авторських прав, який розглядається українським судом, може доводити, що будь-який контракт, яким обмежується право України регулювати авторсько-правові відносини в межах її території, має бути визнано недійсним.

Відповідач також може заявити, що будь-які умови ліцензії, які обмежують його право на вільне використання творів у випадках, передбачених українським законодавством, мають бути визнані судом недійсними як такі, що суперечать публічному порядку України.

Окрім проблем із сфери міжнародного приватного права та матеріального права країни, де шукає захисту володілець порушених авторських прав на розміщені в Інтернеті твори, йому також наведеться зіткнутися з деякими ускладненнями процесуального характеру. Взагалі, будь-яка особа, що вирішила відстояти свої інтереси в іноземному суді, неминуче стикається з наступними труднощами.

Все вищесказане, включаючи зауваження стосовно фінансового боку справи, в повній мірі стосується і судового переслідування володільцем авторських прав порушника своїх прав в країні останнього. Висока вартість представництва в іноземному суді дуже часто призводить на практиці до того, що порушення авторських прав, в тому числі і на розміщені в Інтернеті твори, залишаються безкарними.

У випадку України, як і багатьох інших країн, що розвиваються, та країн з «перехідною» економікою, до наведеного переліку можна додати низький рівень обізнаності суддів у питаннях інтелектуальної власності та міжнародного механізму її захисту, а також у технічних питаннях, хоча б мінімальний ступінь розуміння яких є просто необхідним при розгляді справ, що стосуються комп'ютерної техніки та інформаційних мереж [1, с.184-194].

ТЕМА 13 МЕТОДИКА ВИЯВЛЕННЯ ВИНАХОДІВ ТА СКЛАДАННЯ ЗАЯВКИ НА ВИНАХІД

План лекції

13.1 Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі»

13.2 Опис винаходу (корисної моделі). Аналог винаходу (корисної моделі). Особливості змісту заявки на винахід щодо пристрою. Особливості подання заявки на секретний винахід. Подання міжнародної заявки

13.3 Приклад отриманого патенту

13.4 Авторське право на наукову статтю

13.5 Ще раз про патентний пошук

13.6 Бази даних патентів, що дають найбільше інформації для розширеного патентного пошуку

13.1 Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі»

Загальні положення. Оформлення документів заявки Правила, розроблені відповідно до Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» (далі – Закон), Паризької конвенції з охорони промислової власності від 20 березня 1883 року, яка є чинною на території України з 25 грудня 1991 року, Договору про патентну кооперацію, підписаного 19 червня 1970 року, який є чинним на території України з 25 грудня 1991 року, і визначають вимоги до документів заявки на видачу патенту (деклараційного патенту) України на винахід (секретний винахід) і деклараційного патенту України на корисну модель (секретну корисну модель). Вимоги Правил є обов'язковими для заявників. Правила складання і подання заявки на винахід та заявки на корисну модель (Затверджено наказом Міністерства освіти і науки України 22.01.2001, № 22).

В тексті використовуються визначення та скорочення:

- ВОІВ – Всесвітня організація інтелектуальної власності;
- Договір – Договір про патентну кооперацію;
- заявка – сукупність документів, необхідних для видачі установою;
- патент (деклараційний патент) на винахід чи деклараційний патент України на корисну модель;

- заявник – особа, яка подала заявку;
- Інструкція – Інструкція до Договору про патентну кооперацію;
- міжнародна заявка – заявка, яка подана згідно з Договором;
- МПК – Міжнародна патентна класифікація;
- особа – фізична або юридична особа;
- представник – представник у справах інтелектуальної власності (патентний повірений);
- секретний винахід (секретна корисна модель) – винахід (корисна модель), що містить інформацію, віднесена до державної таємниці;
- Укрпатент – Державне підприємство «Український інститут промислової власності» Міністерства освіти і науки України – уповноважений Установою державний заклад для розгляду і проведення експертизи заявок;
- Установа – Міністерство освіти і науки України.

Існують два основних типи первинних патентних документів: патенти й авторські свідоцтва.

Патент дає його власнику виключне право на використання винаходу. Це право патентовласник зберігає протягом певного часу (за законами різних країн від 15 до 20 років), після чого предмет патенту стає відкритим для загального використання.

Авторські посвідчення засвідчують авторське право на винахід; використання ж його організує держава.

Однак до кожного патенту чи авторського свідоцтва публікується опис винаходу, що досить докладно розкриває його сутність: саме описи і складають найбільшу цінність джерела науково-технічної інформації.

Ця інформація часто з'являється значно раніше, ніж відповідні статті в науково-технічних журналах, оскільки у всіх країнах діє правило, що передчасне розголошення відомостей є підставою для відмови у видачі патенту (авторського свідоцтва).

Юридична сторона патентної справи накладає відбиток і на патентні описи. Вони мають містити науково-технічну інформацію про сутність винаходу, що дозволяє проводити експертизу на його патентоспроможність і встановити межі охорони предмета винаходу. При складанні опису виникають дві суперечливі тенденції: бажання охопити заявкою якомога ширшу область і, отже, сказати про винахід якнайбільше і небажання цілком розкрити винахід, що змушує

говорити про його сутність якнайменше. Використання патентних описів як джерела науково-технічної інформації вимагає певної звички до їх своєрідної мови, критичного ставлення до можливих спекулятивних стверджень.

Патентні відомства всіх країн мають спеціальні журнали (бюлетені), у яких публікуються відомості про видані патенти (авторські посвідчення). Ця вторинна інформація зазвичай з'являється раніше первинної – брошур з описом винаходів.

Патенти містять значну частину накопиченої науково-технічної інформації.

Правила складання описів винаходів у різних країнах дещо відрізняються, однак, незалежно від країни, описи завжди складаються з таких частин.

Бібліографічний опис, що включає:

- номер патенту (авторського свідоцтва);
- час подачі заявки (іноді не тільки дата, але навіть години та хвилини – для обґрунтування пріоритету в можливих суперечках);
- ім'я власника патенту чи авторського свідоцтва (у деяких країнах прізвища дійсних винахідників можуть і не публікуватися, наприклад, у Німеччині на цей випадок передбачена формула «Винахідник побажав залишитися невідомим»);
- індекси патентних класифікацій – національні і міжнародний індекси УДК.

Текст опису винаходу. До опису насамперед висувається **вимога достатньої повноти**. Так, у США діє правило: опис має бути досить повним для того, щоб укладач міг за описом відтворити винахід. Недостатня детальність опису може бути причиною відмови у видачі патенту (авторського свідоцтва).

Патентна формула – коротке формулювання сутності винаходу. Формула може складатися з одного чи декількох пунктів, кожен з яких має бути обґрунтований конкретними відомостями, що містяться в описі. Розбіжність між патентною формулою та описом також може бути основою для відмови у видачі патенту (авторського свідоцтва).

Рисунки і схеми. У деяких винаходах ця частина зазвичай відсутня.

Літературні посилання. Згідно з частиною 4 статті 12 Закону, заявка на винахід повинна стосуватися одного винаходу або групи винаходів, пов'язаних єдиним винахідницьким задумом (вимога

єдності винаходу). Група винаходів визнається пов'язаною єдиним винахідницьким задумом, якщо має місце технічний взаємозв'язок між цими винаходами, що виражається однією або сукупністю однакових чи відповідних суттєвих ознак, які визначають внесок у рівень техніки кожного із заявлених винаходів, які розглядаються в сукупності. Визначення того, чи є група винаходів настільки взаємозв'язаною, що вона утворює єдиний винахідницький задум, повинно проводитись незалежно від того, заявляються ці винаходи в окремих пунктах або як альтернатива в одному пункті формули винаходу.

Вимозі єдності може відповідати група винаходів, зокрема, якщо заявка стосується:

- винаходів, один з яких призначений для одержання (виготовлення) іншого, наприклад, пристрій або речовина та спосіб одержання (виготовлення) зазначеного пристрою або речовини в цілому чи їх частини;

- винаходів, один з яких призначений для здійснення іншого, наприклад, спосіб і пристрій для здійснення зазначеного способу в цілому чи однієї з його дій;

- винаходів, один з яких призначений для використання іншого (в іншому), наприклад, спосіб або пристрій та його частина; спосіб і речовина, яка призначена для використання в зазначеному способі; застосування пристрою або речовини за новим призначенням та спосіб з їх застосуванням відповідно до цього нового призначення; застосування пристрою або речовини за новим призначенням і пристрій або композиція, складовою частиною яких вони є тощо;

- винаходів, які є об'єктами одного виду однакового призначення і які забезпечують одержання одного і того самого технічного результату (варіанти).

Заявка на корисну модель повинна стосуватися однієї корисної моделі.

Вимога єдності корисної моделі визнається дотриманою, якщо:

- заявка стосується однієї корисної моделі, тобто одного пристрою;

- заявка стосується однієї корисної моделі, яка охарактеризована з розвитком або уточненням окремих конкретних варіантів її здійснення, що не супроводжується зміною чи вилученням окремих ознак, наведених у незалежному пункті формули.

Заявка повинна містити:

- заяву про видачу патенту (деклараційного патенту) України на винахід чи деклараційного патенту України на корисну модель;
- опис винаходу (корисної моделі);
- формулу винаходу (корисної моделі);
- креслення (якщо на них є посилання в описі);
- реферат.

Документи заявки, а саме: заяву про видачу патенту, опис і формулу винаходу (корисної моделі), креслення і реферат подають у трьох примірниках. Документи, які потребують подальшого перекладу, можуть бути подані мовою оригіналу в одному примірнику, а їх переклад – у трьох примірниках.

Усі документи заявки на винахід (корисну модель) слід оформляти таким чином, щоб можна було зберігати їх тривалий час і безпосередньо репродукувати в необмеженій кількості копій.

Документи заявки друкують на аркушах білого паперу форматом 210×297 мм. Кожний документ заявки починають на окремому аркуші, при цьому другий і наступні аркуші нумерують арабськими цифрами. Кожний аркуш використовують лише з одного боку з розміщенням рядків паралельно меншому боку аркуша.

Мінімальний розмір полів аркушів опису, формули, реферату становить: мм: – ліве – 25; – верхнє – 20; – праве і нижнє – 20.

Креслення виконують на аркушах білого паперу форматом 210×297 мм. Мінімальний розмір полів аркушів креслень становить: мм: – ліве – 25; – верхнє – 25; – праве – 10; – нижнє – 15.

Усі документи друкують шрифтом чорного кольору. Текст опису, формули винаходу і реферату друкують через 2 інтервали або через 1,5 інтервалу при комп'ютерному наборі з висотою літер не менше ніж 2,1 мм 3.2.5.

Латинські назви, латинські і грецькі літери, графічні символи, математичні і хімічні формули допускається вписувати чорнилом, пастою або тушшю чорного кольору. Бібліографічні дані джерел інформації в документах заявки наводяться таким чином, щоб можна було знайти це джерело інформації.

Графічні зображення (власне креслення, схеми, діаграми) виконують відповідно до правил креслення, на щільному білому гладкому папері чорними чіткими лініями і штрихами, які не витираються, без розтушовування і розмальовування. Масштаб і чіткість зображень вибирають такими, щоб при репродукуванні з

лінійним зменшенням розмірів до $2/3$ можливо було розпізнати всі деталі. Висота цифр і літер має бути не менше 3,2 мм. Цифрові та літерні позначення мають бути чіткими, товщина їх ліній повинна відповідати товщині ліній зображення. Цифри та літери не слід брати в дужки та лапки. На кресленнях використовують переважно прямокутні (ортогональні) проєкції (у різних видах, розрізах й перерізах), в окремих випадках допускається також використання аксонометричної проєкції. Кожний елемент на кресленні виконують пропорційно всім іншим елементам за винятком випадків, коли для чіткого зображення елемента необхідне розрізнення пропорцій.

Розміри на кресленнях не позначають, їх наводять, за потреби, в описі. Креслення виконують без будь-яких написів, за винятком необхідних слів, таких як «вода», «пара», «відкрито», «закрито», «розріз за А–А». Окремі фігури розміщують таким чином, щоб аркуші були максимально заповненими і креслення можна було читати при вертикальному розташуванні довших боків аркуша.

Якщо фігури, що розміщені на двох і більше аркушах, являють собою частини єдиного креслення, то їх розміщують таким чином, щоб це креслення можна було скомпонувати без пропусків будь-якої із зображених на різних аркушах фігур. На одному аркуші креслення можна розміщувати декілька фігур, при цьому слід чітко відмежовувати їх одну від одної.

Елементи фігур позначають арабськими цифрами відповідно до посилань на них у описі винаходу (корисної моделі). Одні й ті самі елементи на декількох фігурах позначають одними й тими ж цифрами. Позначення, про які не згадують в описі винаходу, на кресленнях не проставляють і навпаки.

Якщо графічні зображення представлені у вигляді схеми, то при її виконанні застосовують стандартизовані умовні графічні позначення. Якщо схема представлена у вигляді прямокутників як графічних позначень елементів, то крім цифрового позначення безпосередньо в прямокутник, якщо це можливо, вписують і назву елемента. Якщо розміри графічного зображення елемента не дозволяють цього зробити, то назву елемента можна зазначити на виносній лінії (за потреби, у вигляді напису під цим елементом). На схемах одного виду допускається зображення окремих елементів схем іншого виду (наприклад, на електричній схемі допускається зображення елементів кінематичних, гідравлічних схем тощо). Кожне графічне зображення

нумерується послідовно арабськими цифрами (фіг. 1, фіг. 2 тощо) незалежно від виду цього зображення (креслення, схема, діаграма тощо) і нумерації аркушів відповідно до черговості наведення їх у тексті опису. Якщо опис винаходу пояснює лише одне графічне зображення, то воно не має нумерації.

У документах заявки можуть бути використані хімічні формули. Структурні формули хімічних сполук подають (як і креслення) з нумерацією кожної структурної формули як окремої фігури і наведенням посилань 8 на відповідні позначення. При написанні структурних хімічних формул слід використовувати загальноживані символи елементів і чітко вказувати зв'язки між елементами і радикалами.

В описі, формулі і рефераті винаходу (корисної моделі) можуть бути використані математичні вирази (формули) і символи. Форма подання математичного виразу не регламентується. Усі літерні позначення, які є в математичних формулах, мають бути розшифровані. При цьому розшифрування літерних позначень подають у порядку їх використання в формулі.

Для позначення інтервалів між величинами допускається використання знаку « $\leftarrow$ » (від і до), в інших випадках слід писати словами «від» і «до». При вираженні величин у відсотках знак відсотка (%) слід ставити після числа. Якщо величин декілька, то знак відсотка ставлять перед їх переліком і відокремлюють від них двокрапкою. Математичні позначення « $\langle \rangle$ », «та інші використовуються лише в математичних формулах, а в тексті їх слід писати словами (більше, менше, дорівнює тощо). Перенос у математичних формулах допускається лише по знаку. Пояснення до математичної формули слід писати стовпцем і після кожного рядка ставити крапку з комою.

Вимоги до оформлення документів заявки, визначені Правилами, застосовуються також до будь-яких матеріалів, поданих після подання заявки, наприклад, до сторінок, що містять виправлення, та до змінених пунктів формули винаходу. Заявку складають українською мовою. Якщо опис і формулу винаходу (корисної моделі) викладено іншою мовою, то для збереження дати подання їх переклад повинен надійти до Укрпатенту протягом двох місяців від дати подання заявки.

Матеріали заявки не повинні містити висловів, креслень, малюнків, фотографій та будь-яких інших матеріалів, що суперечать

громадському порядку і моралі, зневажливих висловлювань стосовно винаходів (корисних моделей) та результатів діяльності інших осіб, а також відомостей і матеріалів, які вочевидь не стосуються або не є необхідними для визнання документів заявки такими, що відповідають вимогам Правил.

У формулі, описі, рефераті і пояснювальних матеріалах до опису використовують, як правило, стандартизовані терміни і скорочення, а за їх відсутності – загальноживані в науковій і технічній літературі. При використанні термінів і позначень, що не є загальноживаними, необхідно пояснити їх значення при першому вживанні в тексті. Усі умовні позначення слід розшифровувати. У описі, формулі винаходу (корисної моделі) та рефераті необхідно зберігати єдиність термінології, тобто одні і ті самі ознаки в зазначених документах повинні називатися однаково. Вимога єдиності термінології стосується також умовних позначень і розмірності фізичних одиниць, які використовуються в матеріалах заявки. Назва винаходу, за потреби, може містити символи латинської абетки та цифри. Використання символів інших абеток, спеціальних знаків у назві не допускається. Одиниці вимірювання фізичних величин переважно вживаються в одиницях діючої Міжнародної системи одиниць.

Заяву про видачу патенту (деклараційного патенту) України на винахід чи деклараційного патенту на корисну модель слід подавати українською мовою за формою, яка наведена в додатку 1 до Правил.

Якщо відомості не можуть бути повністю розміщені за браком місця у відповідних графах, то їх наводять на додатковому аркуші за тією самою формою із зазначенням у відповідній графі заяви – «див. на окремому аркуші».

Графи з кодами (21), (22), що розташовані у верхній частині заяви, заявником не заповнюються, вони призначені для зазначення реквізитів заявки після її подання до Установи.

Якщо заявник має наміри здійснити патентування в іноземній державі, то у відповідній клітинці заяви необхідно зробити позначку «X».

Графи з кодами (86) і (87) заповнюються у випадку прийняття міжнародної заявки, що містить зазначення України, до розгляду за національною процедурою. За кодом (86) зазначають реєстраційний номер та дату подання міжнародної заявки, установлені відомством-

одержувачем. У графі за кодом (87) зазначаються номер і дата міжнародної публікації міжнародної заявки.

У графі, що містить прохання видати патент України, необхідно зазначити, який різновид патенту просить видати заявник, зробивши у відповідній клітинці позначку «Х». За кодом (71) для фізичної особи (фізичних осіб) зазначають повне ім'я, місце проживання; для юридичної особи (юридичних осіб) зазначають повне найменування (згідно з установчими документами), місцезнаходження.

Якщо заявником є винахідник, декілька винахідників чи всі винахідники, то їх місце проживання наводять на звороті заяви у графі за кодом (72). Для іноземної особи здійснюється транслітерація (передача транскрипційних знаків певної мови літерами української абетки) повного імені або найменування зазначеної особи. Після українського зазначення наводять у дужках ці самі відомості мовою оригіналу.

Місце проживання або місце знаходження заявника (за потреби) наводять мовою оригіналу і зазначають код держави згідно із стандартом VOIB ST.3.

Для заявників –юридичних осіб України зазначають код відповідно до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ), для заявників, що проживають, чи мають постійне місцезнаходження за межами України, зазначають код держави згідно із стандартом VOIB ST.3.

Якщо заявників декілька, то зазначені відомості наводяться для кожної особи окремо.

Якщо заявник має підстави скористатися правом пріоритету попередньої заявки відповідно до статті 15 Закону, то у відповідній клітинці заяви необхідно зробити позначку «Х» і зазначити номер та дату подання попередньої заявки.

Відомості про попередню заявку, подану в державі – учасниці Паризької конвенції, наводять за кодами (31), (32), (33).

За кодом (33) зазначають код держави, до якої подано попередню заявку, відповідно до стандарту VOIB ST.3. Відомості про попередню заявку, подану до Установи, наводять за кодом (66). Відомості про попередню заявку, з якої виділено цю заявку, наводять за кодом (62). Якщо попередніх заявок декілька, то наводять відомості щодо кожної заявки.

За кодом (54) наводять повну назву винаходу (групи винаходів) чи корисної моделі, яка повинна збігатися з назвою, наведеною в описі.

За кодом (98) зазначають адресу для листування між заявником та Укрпатентом, повне ім'я або найменування адресата. Листування може здійснюватися за будь-якою зручною для заявника адресою на території України. За наявності телефону, факсу чи іншого засобу зв'язку їх вказують.

Якщо заявник користується послугами представника або іншої довіреної особи, то за кодом (74) зазначають повне ім'я та реєстраційний номер представника або повне ім'я іншої довіреної особи.

Якщо заявник **бажає прискорити публікацію заявки**, у відповідній клітинці треба зробити позначку «X». Розділ заявки «Перелік документів, що додаються» заповнюють за допомогою позначок «X» у відповідних клітинках із зазначенням кількості примірників і аркушів кожного документа. У клітинці «інші документи», якщо такі є в матеріалах заявки, необхідно зазначити назву документа.

Якщо право на подання заявки й одержання патенту передано винахідником чи роботодавцем правонаступнику, то в графі «Підстави щодо виникнення права на подання заявки і одержання патенту» відповідну підставу зазначають позначкою «X». Якщо заявником (заявниками) є винахідники, то ця графа не заповнюється.

За кодом (72) для іноземців наводять дані про винахідника (винахідників): повне ім'я та місце проживання. Для іноземного винахідника здійснюється транслітерація (передача транскрипційних знаків певної мови літерами української абетки) повного імені і поряд, у дужках, ці самі дані мовою оригіналу, а замість його місце проживання проставляють назву держави та її код згідно із стандартом VOIB ST.3.

Якщо винахідники є заявниками, то вони проставляють підписи у правій графі. Якщо винахідник (винахідники) не бажає (бажають) бути згаданим (згаданими) у публікації відомостей про заявку та (або) відомостей про видачу патенту, то у відповідній графі заяви робиться про це запис, що підписується винахідником (винахідниками), який (які) не бажає (бажають) бути згаданим (згаданими).

Заповнення останньої графи заяви «Підпис (и) заявника (ів)» є обов'язковим, крім випадку, коли всі заявники є винахідниками і їх

підписи проставлені в графі за кодом (72). Якщо заявником є юридична особа, то заяву підписує особа, що має на це повноваження.

Підпис складається з повного найменування посади особи, яка підписує заяву, особистого підпису, ініціалів, прізвища і скріплюється печаткою. Якщо заявник доручив ведення справ за заявкою представнику або іншій довірєній особі, то довірена особа може ставити свій підпис замість заявника.

У цій графі також проставляють дату підпису.

Якщо будь-які відомості наводять на додатковому аркуші, то його треба підписати в такому самому порядку.

13.2 Опис винаходу (корисної моделі). Аналог винаходу (корисної моделі). Особливості змісту заявки на винахід щодо пристрою. Особливості подання заявки на секретний винахід. Подання міжнародної заявки

Опис повинен розкривати суть винаходу (корисної моделі) настільки ясно і повно, щоб його (її) міг здійснити фахівець у зазначеній галузі. Опис необхідно викладати в порядку, зазначеному в Правилах.

Опис починається із зазначення індексу рубрики діючої **редакції МПК**, до якої належить винахід (корисна модель), назви винаходу і містить такі розділи:

- галузь техніки, до якої належить винахід (корисна модель);
- рівень техніки;
- суть винаходу (корисної моделі);
- перелік фігур креслення (якщо на них є посилання в описі);

12 – відомості, які підтверджують можливість здійснення винаходу (корисної моделі).

Для кращого розуміння і більш стислого викладення опису дозволяється інша послідовність наведення розділів або їх частин, якщо цього вимагає характер винаходу.

Не допускається заміна розділу опису в цілому або його частини посиланням на інформаційне джерело, що містить необхідні відомості, навіть якщо це опис до раніше поданої заявки чи опис до охоронного документа.

Назва винаходу (корисної моделі) повинна відповідати суті винаходу (корисної моделі) і, як правило, характеризувати його (її)

призначення. Назву винаходу (корисної моделі) слід викладати в однині. Винятки складають: назви, які не вживаються в однині; назви винаходів, що є хімічними сполуками, охопленими загальною структурною формулою. Назва групи винаходів, що є об'єктами, один з яких призначений для одержання (виготовлення), здійснення або використання іншого, повинна містити повну назву одного винаходу і скорочену – іншого. Назва групи винаходів, що є об'єктами, один з яких призначений для використання в іншому, повинна містити повні назви винаходів, які входять до групи. Назва групи винаходів, що є варіантами, повинна містити назву одного об'єкта групи із зазначенням у дужках слова «варіанти».

Галузь техніки, до якої належить винахід (корисна модель). У цьому розділі зазначають галузь техніки, до якої належить винахід (корисна модель), а також, за потреби, галузь застосування винаходу (корисної моделі). Якщо таких галузей декілька, то зазначають ті з них, які мають перевагу.

У розділі «Рівень техніки» наводять рівень техніки, відомий заявнику, і який можна вважати корисним для розуміння винаходу (корисної моделі) і його (її) зв'язку з відомим рівнем. Зокрема, наводять дані про відомі заявнику аналоги винаходу (корисної моделі) з виділенням серед них аналога, найбільш близького за сукупністю ознак до винаходу (корисної моделі).

Аналог винаходу (корисної моделі) – це засіб того самого призначення, який відомий з джерел, що стали загальнодоступними до дати подання заявки до Установи, або, якщо заявлено пріоритет, до дати пріоритету, і характеризується сукупністю ознак, подібних до сукупності суттєвих ознак винаходу (корисної моделі). Якщо аналогів декілька, то останнім описують найближчий аналог. При описуванні кожного з аналогів наводять бібліографічні дані джерела інформації, де він розкритий, його ознаки із зазначенням тих з них, що збігаються з суттєвими ознаками винаходу (корисної моделі), що заявляється та зазначають відомі заявнику причини, що перешкоджають одержанню очікуваного технічного результату. Для виявлення та обґрунтування причин, що перешкоджають при використанні найближчого аналога одержанню очікуваного технічного результату, необхідно проаналізувати технічні властивості аналога, обумовлені сукупністю притаманних йому ознак, характер виявлення цих властивостей при

його використанні і показати їх недостатність для досягнення очікуваного технічного результату.

При описуванні групи винаходів відомості про аналоги наводять для кожного винаходу. Суть винаходу (корисної моделі) виражається сукупністю суттєвих ознак, достатніх для досягнення технічного результату, який забезпечує винахід (корисна модель). Ознаки належать до суттєвих, якщо вони впливають на технічний результат, якого можна досягти, тобто перебувають у причинно-наслідковому зв'язку із зазначеним результатом. У цьому розділі детально розкривають технічну задачу, на вирішення якої направлений винахід (корисна модель) та технічний результат, якого можна досягти при здійсненні винаходу (корисної моделі). Технічна задача, як правило, полягає у створенні об'єкта, характеристики якого відповідають заданим вимогам. Цим об'єктом може бути пристрій, спосіб тощо.

Під технічним результатом розуміють виявлення нових властивостей або покращання характеристик відомих властивостей об'єкта винаходу (корисної моделі), що можуть бути одержані при здійсненні винаходу (корисної моделі). Технічний результат може бути виражений, наприклад у зменшенні чи збільшенні крутного моменту, у зниженні чи підвищенні коефіцієнта тертя, зменшенні чи збільшенні частоти або амплітуди коливальних, у зменшенні спотворювань сигналу, у структурному перетворенні в процесі кристалізації, у поліпшенні контакту робочого органу із середовищем тощо. Технічним результатом може бути розширення асортименту технічних засобів певного призначення або одержання таких засобів уперше. Рекомендується навести також й інші відомі заявнику види технічного результату, одержання яких забезпечує винахід (корисна модель), у тому числі і в конкретних формах його використання. Для групи винаходів зазначені відомості, у тому числі і стосовно технічного результату, наводяться для кожного винаходу. У цьому розділі, якщо це можливо, обґрунтовують причинно-наслідковий зв'язок між ознаками винаходу й очікуваним технічним результатом.

У розділі перелік фігур креслення, крім переліку фігур, наводять стислі пояснення того, що зображено на кожній з них. Якщо суть винаходу пояснюють інші ілюстративні матеріали (наприклад, фотографії), то наводять стисле пояснення їх змісту. Таблиці

нумерують окремо. Відомості, які підтверджують можливість здійснення винаходу (корисної моделі).

Далі розкривають можливість одержання зазначеного в розділі «Суть винаходу (корисної моделі)» технічного результату при здійсненні винаходу (корисної моделі).

Можливість здійснення винаходу, суть якого характеризують з використанням ознаки, яку подано загальним поняттям, зокрема, на рівні функціонального узагальнення, підтверджують або описом засобу для реалізації цієї ознаки безпосередньо в матеріалах заявки, або посиланням на відомість такого засобу чи методів його одержання.

Якщо для характеристики винаходу використовують виражені у вигляді інтервалу значень кількісні ознаки, то у прикладах здійснення винаходу мають бути наведені відомості, що підтверджують можливість одержання технічного результату у межах зазначеного інтервалу. Опис винаходу (корисної моделі) підписує заявник у тому самому порядку, що й заяву про видачу патенту (деклараційного патенту).

Формула винаходу (корисної моделі) призначена для визначення обсягу правової охорони, яка надається патентом (деклараційним патентом).

Формула винаходу (корисної моделі) повинна стисло і ясно відображати суть винаходу (корисної моделі). Формула винаходу (корисної моделі) визнається такою, що відображає суть винаходу (корисної моделі), якщо вона містить сукупність його (її) суттєвих ознак, достатню для досягнення зазначеного заявником технічного результату. Формула винаходу (корисної моделі) повинна базуватися на описі й характеризувати винахід (корисну модель) тими самими поняттями, що містить опис винаходу (корисної моделі).

Ознаки винаходу (корисної моделі) у формулі винаходу (корисної моделі) викладають таким чином, щоб забезпечити можливість їх ідентифікації, тобто однозначного розуміння їх змісту фахівцем на основі відомого рівня техніки.

Якщо заявка містить креслення, то для кращого розуміння ознак, зазначених у формулі винаходу (корисної моделі), у їх взаємозв'язку з відповідними позиціями на кресленнях допускається після зазначення ознаки у формулі винаходу (корисної моделі) проставляти відповідні позиції в дужках. При цьому, зазначення

позиції не обмежує обсяг правової охорони, що визначається формулою.

Характеристика ознаки винаходу (корисної моделі) у формулі винаходу (корисної моделі) не може бути замінена посиланням на опис чи креслення.

Заміна допускається у виняткових випадках, коли неможливо виразити ознаку інакше. Заявник повинен показати, що така необхідність існує.

Ознаку винаходу (корисної моделі) доцільно характеризувати загальним поняттям (що виражає функцію, властивість тощо), яке охоплює різні окремі форми його реалізації, якщо саме ці характеристики, які містяться в загальному понятті, забезпечують у сукупності з іншими ознаками досягнення зазначеного заявником технічного результату.

Якщо таке поняття відсутнє або узагальнення неправомірне, то ознака винаходу (корисної моделі) може бути виражена як альтернатива, не порушуючи основних вимог.

Ознака винаходу (корисної моделі) може бути виражена як альтернатива за умови, що така ознака при будь-якому зазначеному в альтернативі виборі у сукупності з іншими ознаками забезпечує досягнення одного і того самого технічного результату.

Формула винаходу (корисної моделі) може бути одноланковою чи багатоланковою і включати відповідно один або декілька пунктів.

Одноланкову формулу винаходу (корисної моделі) застосовують для характеристики одного винаходу (корисної моделі) сукупністю суттєвих ознак, які не мають розвитку чи уточнення щодо окремих випадків його виконання або використання.

Багатоланкову формулу винаходу (корисної моделі) застосовують для характеристики одного винаходу (корисної моделі) з розвитком і(або) уточненням сукупності його (її) ознак стосовно деяких випадків виконання і використання винаходу (корисної моделі) або для характеристики групи винаходів.

Багатоланкова формула, що характеризує один винахід (корисну модель), має один незалежний пункт і наступний (наступні) за ним залежний (залежні) пункт (пункти). Багатоланкова формула, що характеризує групу винаходів, має декілька незалежних пунктів, кожний з яких характеризує один з винаходів групи. При цьому кожний

з винаходів групи може бути охарактеризований із залученням залежних пунктів, підпорядкованих відповідному незалежному пункту.

При складанні багатоланкової формули дотримуються таких правил: незалежні пункти, як правило, не повинні містити посилань на інші пункти формули, однак такі посилання допускаються, якщо вони дають змогу викласти даний незалежний пункт без повторення в ньому повністю змісту інших пунктів; залежні пункти формули групуються разом з тим незалежним пунктом, якому вони підпорядковані, у тому числі, коли для характеристики різних винаходів групи залучаються залежні пункти однакового змісту; пункти багатоланкової формули винаходу (корисної моделі) нумеруються арабськими цифрами, починаючи з 1 (у порядку їх викладення).

Пункт формули винаходу (корисної моделі) складається, як правило, з обмежувальної частини, яка включає ознаки винаходу, які збігаються з ознаками найближчого аналога, у тому числі родове поняття, що характеризує призначення об'єкта, та відмітної частини, яка включає ознаки, що відрізняють винахід від найближчого аналога. Обмежувальна й відмітна частини пункту формули відокремлюються одна від одної виразом «який (яка, яке) відрізняється тим, що...». Без поділу на обмежувальну й відмітну частини, зокрема, складають формулу винаходу, яка характеризує: індивідуальну сполуку; штам мікроорганізму, культуру клітин рослин і тварин; застосування раніше відомого продукту чи способу за новим призначенням; винахід, що не має аналогів. Формулу (або кожний пункт багатоланкової формули) викладають одним реченням.

Незалежний пункт формули винаходу (корисної моделі) повинен стосуватися лише одного винаходу (однієї корисної моделі). У незалежний пункт формули винаходу чи корисної моделі (або в кожний незалежний пункт формули, що характеризує групу винаходів) включають сукупність ознак, достатніх для досягнення технічного результату. Зазначена сукупність ознак визначає обсяг правової охорони.

При складанні незалежного пункту формули слід урахувувати, що сукупність ознак, достатніх для досягнення технічного результату, повинна бути передана певним набором ознак, властивих цьому об'єкту.

Незалежний пункт формули винаходу не визнається таким, що стосується одного винаходу, якщо він містить:

– викладені як альтернатива ознаки, які не забезпечують одержання того самого технічного результату, або викладені як альтернатива групи ознак, причому кожна з альтернативних груп включає кілька функціонально самостійних ознак (вузол або деталь пристрою; операція способу, речовина, матеріал або прилад, застосовані в способі; інгредієнт композиції і т. ін.), у тому числі, коли вибір однієї з таких альтернативних ознак залежить від вибору, який зроблено щодо іншої (інших) ознаки (ознак);

– характеристику винаходів, які стосуються об'єктів різного виду чи сукупності засобів, кожний з яких має своє власне призначення, а в цілому зазначена сукупність не реалізує спільного призначення.

До залежного пункту формули винаходу (корисної моделі) включають ознаки, що розвивають чи уточнюють сукупність ознак, зазначену в незалежному пункті формули, у тому числі шляхом розвитку чи уточнення окремих ознак цієї сукупності, та необхідні лише в окремих випадках виконання винаходу (корисної моделі) або його (її) використання.

Обмежувальна частина залежного пункту формули включає родові поняття, що відображає призначення винаходу (корисної моделі), викладене, як правило, скорочено в порівнянні з наведеним у незалежному пункті, і містить посилання на незалежний пункт і/або залежний (залежні) пункт (пункти), якого (яких) він стосується.

Підпорядкованість залежних пунктів незалежному може бути безпосередньою і опосередкованою, тобто з посиланням на один або декілька залежних пунктів.

Безпосередню підпорядкованість залежного пункту застосовують тоді, коли для характеристики винаходу в окремому випадку його виконання чи використання поряд із ознаками цього пункту необхідні лише ознаки, зазначені в незалежному пункті формули.

Опосередковану підпорядкованість залежного пункту незалежному застосовують, якщо для зазначеної характеристики, окрім ознак незалежного пункту формули, необхідні ще й ознаки одного чи кількох інших залежних пунктів формули. При підпорядкованості залежного пункту декільком пунктам формули посилання на них зазначають з використанням альтернативи.

У залежному пункті формули, що характеризує один об'єкт, в усіх випадках під поняттям «Пристрій за п. 1» розуміють повний зміст

першого пункту формули, а саме сукупність усіх без винятку ознак, наведених у його обмежувальній та відмітній частинах. Якщо залежний пункт сформульовано таким чином, що має місце заміна або вилучення ознаки незалежного пункту формули, якому він підпорядкований, то залежний пункт не може бути визнаний таким, що разом із зазначеним незалежним пунктом характеризує один винахід.

Формулу винаходу (корисної моделі) підписує заявник у тому самому порядку, що й заяву про видачу патенту.

Графічні зображення (власне креслення, схеми, діаграми тощо) оформлюють на окремому аркуші (окремих аркушах). У правому верхньому куті кожного аркуша зазначають назву винаходу (корисної моделі). Для пояснення суті винаходу (корисної моделі) як додаток до інших графічних матеріалів можуть бути подані фотографії. У виняткових випадках фотографії можуть бути подані як основний вид ілюстративних матеріалів, наприклад для ілюстрації етапів виконання хірургічних операцій. Формат фотографій повинен бути таким, щоб не виходив за розміри полів аркушів документів заявки. Фотографії малого формату слід наклеювати на аркуші встановленого формату з дотриманням вимог до якості аркуша.

Реферат є скороченим викладом змісту опису винаходу (корисної моделі), який включає назву винаходу (корисної моделі), характеристику галузі техніки, якої стосується винахід (корисна модель), і (або) галузь його (її) застосування, якщо це не зрозуміло з назви, характеристику суті винаходу (корисної моделі) із зазначенням технічного результату, якого мають досягти. Суть винаходу (корисної моделі) в рефераті характеризують шляхом вільного викладу формули, переважно такого, при якому зберігаються всі суттєві ознаки кожного незалежного пункту. Реферат складають лише з інформаційною метою. Реферат складають таким чином, щоб він міг служити ефективним засобом пошуку у відповідній галузі техніки.

Рекомендований обсяг тексту реферату становить до 1000 знаків. Текст реферату слід викладати окремими короткими реченнями і уникати складних у стилістичному плані зворотів.

Математичні та хімічні формули, а також креслення можуть бути включені до реферату, якщо без них скласти реферат неможливо. Креслення, наведені в рефераті, мають бути виконані на окремому аркуші і додаватися до реферату.

Реферат може містити також деякі додаткові відомості, зокрема посилання на кількість незалежних і залежних пунктів формули винаходу (корисної моделі), графічних зображень, таблиць.

Для характеристики об'єкта винаходу «пристрій» використовують, зокрема, такі ознаки:

- наявність конструктивного (конструктивних) елемента (елементів);

- наявність зв'язків між елементами;

- взаємне розташування елементів;

- форму виконання елемента (елементів) або пристрою в цілому;

- форму виконання зв'язків між елементами;

- параметри та інші характеристики елемента (елементів) та їх взаємозв'язок;

- матеріал, з якого виготовлено елемент (елементи) або пристрій в цілому, середовище, що виконує функцію елемента, та інші характеристики.

У розділі опису «Відомості, які підтверджують можливість здійснення винаходу» наводять опис пристрою в статичному стані. При описуванні конструктивних елементів пристрою дають посилання на фігури креслень.

Цифрові позначення конструктивних елементів в описі повинні відповідати цифровим позначенням на кресленнях.

Після описування пристрою в статичному стані описують дію (роботу) пристрою або спосіб його використання з посиланням на цифрові позначення елементів конструкції, які зображені на кресленнях і, за потреби, на інші ілюстративні матеріали (епюри, часові діаграми тощо). У деяких випадках для кращого розуміння винаходу та стислості викладення опису допускається інша послідовність викладення цього розділу.

Якщо пристрій містить елемент, охарактеризований на функціональному рівні, і форма його реалізації передбачає використання багатофункціонального засобу, що програмується (настроюється), то наводять відомості, які підтверджують можливість здійснення таким засобом конкретної, призначеної йому в складі даного пристрою функції. Якщо, крім таких відомостей, наводять алгоритм, наприклад обчислювальний, то його переважно подають у вигляді блок-схеми або, якщо це можливо, у вигляді відповідного математичного виразу.

Пристрій у формулі характеризують у статичному стані. У формулі можна зазначити про можливість реалізації елементом пристрою певної функції, про виконання елемента рухомим, наприклад з можливістю повертання або обертання тощо.

Заявку на секретний винахід або секретну корисну модель подає до Укрпатенту безпосередньо заявник. Якщо винахід (корисну модель) створено з використанням інформації, зареєстрованої у Зводі відомостей, що становлять державну таємницю України, чи згідно із Законом України «Про державну таємницю», то заявка подається до Укрпатенту через режимносекретний орган заявника або через компетентний орган місцевої державної адміністрації за місцезнаходженням (для юридичних осіб) чи за місцем проживання (для фізичних осіб) заявника (частина 3 статті 12 Закону).

Заявка на секретний винахід (корисну модель) повинна містити:

– заяву про видачу патенту (деклараційного патенту) України на секретний винахід чи деклараційного патенту України на секретну корисну модель;

– опис винаходу (корисної моделі);

– формулу винаходу (корисної моделі);

– креслення (якщо на них є посилання в описі).

Документи, що додаються до заявки:

– документ про сплату збору за подання заявки та (або) клопотання про надання пільги і копію документа, що підтверджує право на звільнення чи часткове звільнення від сплати зазначеного збору. Заяву про видачу патенту (деклараційного патенту) України на секретний винахід чи деклараційного патенту України на секретну корисну модель слід подавати українською мовою за формою, яка наведена в додатку 3 до Правил. Вимоги до змісту документів заявки викладені у пунктах 5 – 8 Правил.

Документи заявки на видачу патенту (деклараційного патенту) на секретний винахід (корисну модель), а саме: заяву про видачу патенту (деклараційного патенту), опис і формулу секретного винаходу (корисної моделі), креслення, якщо такі є, подають у двох примірниках. Документи, які потребують подальшого перекладу, можуть бути подані мовою оригіналу в одному примірнику, а їх переклад – у двох примірниках. Документи, що додаються до заявки, подають в одному примірнику.

Згідно із Законом України «Про державну таємницю» патентування секретного винаходу або секретної корисної моделі в іноземних державах не дозволяється. Установа є компетентним відомством-одержувачем для прийняття та реєстрації міжнародних заявок, якщо хоча б один із заявників є громадянином України або особою, яка проживає на її території, незалежно від того, чи є він заявником для всіх чи лише для деяких держав.

Виконання обов'язків відомства-одержувача щодо прийняття міжнародних заявок в Україні, передбачених Договором, виконує Укрпатент, керуючись при цьому Договором та Інструкцією і Правилами щодо не врегульованих вищезгаданими документами питань.

Фізична особа вважається громадянином України або особою, що проживає на її території, якщо вона є такою згідно із законодавством України. Будь-яку особу можна також уважати як такою, що проживає в Україні, якщо вона є власником дійсного й ефективного промислового чи торгового підприємства в Україні. Відповідно до правила Інструкції будь-яку юридичну особу, якщо вона зареєстрована згідно із законодавством України як юридична особа, можна вважати громадянином України. Якщо виникають сумніви щодо громадянства заявника чи його проживання в Україні, то Укрпатент має право зробити запит до заявника на документальне підтвердження відповідних фактів.

Мова міжнародної заявки. Укрпатент приймає заявки, викладені англійською мовою.

Кількість примірників Міжнародної заявки (заяву, опис, формулу винаходу (корисної моделі), креслення та реферат) подають до відомства-одержувача в трьох примірниках, кожний з яких має бути придатний для прямого репродукування, а перший (реєстраційний) примірник, що надсилають до Міжнародного бюро ВОІВ, має бути придатний для прямого репродукування в необмеженій кількості.

Адресат і адреса для листування. Всю кореспонденцію, що передбачена процедурою Договору, надсилають на одну адресу на території України в одному примірнику:

– якщо в графі IV заяви до міжнародної заявки, передбаченої правилами 3 і 4 Інструкції, зазначено агента або спільного представника і його адресу, то кореспонденцію надсилають на ім'я цієї особи і на цю адресу;

– якщо в графі IV заяви зазначено адресу для листування, кореспонденцію надсилають на цю адресу на ім'я особи, зазначеної для листування; якщо графа IV заяви не заповнена, то кореспонденцію надсилають на ім'я заявника, зазначеного в заяві першим серед осіб, які мають право подавати заявки до відомства-одержувача і на його адресу. Клопотання заявника щодо реєстрації зміни відомостей про заявника, агента, спільного представника 35 чи винахідника (якщо таке клопотання надіслане через відомство-одержувач, а не безпосередньо до Міжнародного бюро ВОІВ) беруть до уваги і відповідні зміни адреси і адресата враховують лише за умови, якщо це клопотання містить усі потрібні відомості (уключаючи адресу і транслітерацію) і підписане всіма заявниками, яких ці зміни стосуються.

Листування із заявником відомство-одержувач здійснює мовою міжнародної заявки.

Якщо документи міжнародної заявки передані до Укрпатенту факсимільним зв'язком (правило 92.4 Інструкції), то датою подання цього документа буде вважатися день його передачі до Укрпатенту (передача останньої частини повного зображення при передачі в різні дні) тільки за умови, що заявник без нагадувань протягом 14 днів від зазначеної дати забезпечить надходження до Укрпатенту оригіналу (і двох копій) переданого таким чином документа разом з листом, що ідентифікує попередню передачу.

Якщо факсимільним зв'язком передано документ, що стосується міжнародної заявки, але інший, ніж документ міжнародної заявки, або аркуші заміни до неї, то Укрпатент вирішує, чи слід надсилати заявнику запит щодо оригіналу такого документа, і, за потреби, робить такий запит.

Кореспонденція, яку надсилають заявнику, повинна містити посилання на «номер справи заявника» (не більше 12 знаків), якщо він зазначив цей номер у заяві.

Заявник може проставляти «номер справи заявника» на кожному аркуші міжнародної заявки в лівому кутку верхнього поля, не нижче 1,5 см від верхнього краю аркуша (правило 11 Інструкції).

Кореспонденція, яку надсилають заявнику, не містить інших номерів, що використовує заявник, наприклад, вихідних номерів окремих листів.

Міжнародна заявка, що відповідає вимогам статті 11(1) Договору, реєструється в тому разі, якщо заявник виконав вимоги

частини 2 статті 37 Закону і вона не підпадає під положення частини 3 статті 12 Закону. При цьому реєстраційний примірник заявки, за якою сплачено «Основне мито» і збір за пересилання, надсилається до Міжнародного бюро ВОІВ.

Якщо заявка вважається вилученою за несплату заявником міжнародного мита, то реєстраційний примірник надсилають до Міжнародного бюро ВОІВ з повідомленням про вилучення.

Проте в усіх випадках реєстраційний примірник надсилають до Міжнародного бюро ВОІВ не пізніше ніж за 15 днів до закінчення 14-ти місяців від дати пріоритету.

Якщо реєстраційний примірник заявки надсилають до Міжнародного бюро, але «мито за пошук» за цією заявкою не сплачено, то копію для пошуку до Міжнародного пошукового органу (Європейське патентне відомство, м. Мюнхен) не передають, а в реєстраційному примірнику міжнародної заявки робиться відповідна позначка. Відомості про міжнародну заявку, номер і дату подання міжнародної заявки Укрпатент може повідомити особам, які зазначили номер справи заявника або ім'я заявника і назву винаходу.

Будь-які інші відомості щодо міжнародної заявки до її публікації надаються або особисто заявнику (агенту) або за клопотанням заявника (агента) у письмовій формі – особі, яку зазначено в цьому клопотанні.

Копія документа про пріоритет, якщо заявник у заяві, поданій відповідно до Договору, чи в окремому листі просить відомство-одержувач надіслати до Міжнародного бюро ВОІВ завірену копію пріоритетного документа, але не оплатив її підготовку і пересилання, то Укрпатент повідомляє заявника про необхідність оплати згідно з чинними тарифами і після надходження оплати готує і відсилає копію.

При цьому відповідальність за порушення строків з вини заявника несе заявник. Згідно із статті 29 (1), якщо міжнародна публікація здійснена іншою мовою, то на підставі статті 29 (2) Договору вищезазначені наслідки настають лише після публікації відомостей про цю заявку в порядку, передбаченому частиною 12 статті 16 Закону, за умови, що заявник подасть до Укрпатенту переклад цієї заявки українською мовою.

Експертиза по суті проводиться патентним відомством тільки після отримання відповідного клопотання. Клопотання про проведення експертизи по суті може бути подано протягом 3 років з дати подання заявки і має супроводжуватися сплатою встановленого збору.

При проведенні експертизи по суті перевіряється формула і опис винаходу, а також всі надані документи, встановлюється відповідність заявленого винаходу умовам патентоспроможності (новизна, винахідницький рівень, промислова придатність).

У ході проведення експертизи по суті патентне відомство має право направляти заявнику запити про надання додаткових матеріалів. Експертиза по суті, як правило, завершується прийняттям рішення про видачу патенту.

На підставі рішення про видачу та документа про сплату встановленого мита здійснюється державна реєстрація патенту. Правовий захист винаходу набувається після отримання патенту на винахід.

Однак такий захист не є безстроковим. Термін дії патенту на винахід тільки 20 років і він дійсний лише за умови сплати щорічного мита за підтримання чинності патенту.

13.3 Приклад отриманого патенту

УКРАЇНА

(19) UA (11) 108314 (13) C2

(51) МПК

H02N 2/18 (2006.01)

H01L 41/04 (2006.01)

F03D 9/02 (2006.01)

ДЕРЖАВНА СЛУЖБА
ИНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ
ВЛАСНОСТІ
УКРАЇНИ

(12) ОПИС ДО ПАТЕНТУ НА ВИНАХІД

<p>(21) Номер заявки: а 2013 14894</p> <p>(22) Дата подання заявки: 19.12.2013</p> <p>(24) Дата, з якої є чинними права на винахід: 10.04.2015</p> <p>(41) Публікація відомостей про заявку: 10.06.2014, Бюл. № 11</p> <p>(46) Публікація відомостей про видану патенту: 10.04.2015, Бюл. № 7</p>	<p>(72) Винахідник(и): Невлюдов Ігор Шакірович (UA), Палагін Віктор Андрійович (UA), Раушмай-Фризлок Євгеній Анатолійович (UA), Жарікова Ірина Володимирівна (UA), Богдан Юлія Ігорівна (UA)</p> <p>(73) Власник(и): ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ РАДІОЕЛЕКТРОНІКИ, пр. Леніна, 14, м. Харків, 61166 (UA)</p> <p>(56) Перелік документів, взятих до уваги експертизою: UA 201114047 A, 10.06.2013 SU 1534758 A1, 07.01.1990 KR 20110016798 A, 18.02.2011 RU 2264687 C2, 20.04.2005 RU 2377137 C2, 27.11.2006 JPS 56-11458 A, 01.09.1981</p>
---	---

(54) ПРИСТРІЙ ДЛЯ ЦИКЛІЧНОГО ПЕРЕТВОРЕННЯ МЕХАНІЧНОЇ ЕНЕРГІЇ В ЕЛЕКТРИЧНУ

(57) Реферат:

1.Об'єкт винаходу. Пристрій для циклічного перетворення механічної енергії в електричну.

2.Галузь застосування. Винахід належить до електричних генераторів та може бути використаний в конструкції коліс транспортних засобів (електро- та гібридних автомобілів та інших видів рухомих об'єктів) для перетворення частини механічної енергії в електричну.

3.Суть винаходу. Пристрій здійснює перетворення механічної енергії в електричну за допомогою п'єзоелементів, їх циклічна деформація відбувається лише за рахунок дії ваги та вантажу рухомого об'єкта у фазі руху колеса, коли п'єзоелемент/п'єзоелементи знаходяться нижче осі колеса.

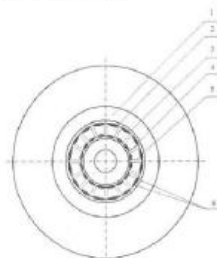
Перетворювач виконаний у вигляді вставки, яка складається з двох концентричних кілець (ободу та маточини), між ними п'єзоелементів, які з постійним кроком розташовані між ними навколо осі та мають металізовані електроди, схеми випрямлення та накопичення заряду. Вставка у вигляді двох концентричних кілець з металізованими внутрішніми поверхнями виготовлена з конструкційної кераміки. П'єзоелементи відокремлені один від одного за рахунок їх розміщення з постійним кутовим кроком, жорстко механічно та електрично зв'язані з концентричними кільцями вставки та є її спицями. П'єзоелементи можуть виконуватися у вигляді п'єзокаплетів, багатощарових повздожних секторів різної довжини. Електроди п'єзоелементів сполучені з металізованими поверхнями кілець, а згенерований заряд збирається за допомогою шітчних колекторів.

4.Технічний результат. Дозволяє підвищити допустимі навантаження на п'єзоелементи та надійність пристрою, підвищити ККД перетворення механічної енергії в електричну.

UA 108314 C2

UA 108314 G2

Застосування у пристрої е'лектродагів дозволяє зменшити напругу перетворення, але пропорційно підвищити величину струму (заряду).

Фиг. 1

п'єзоелектричними елементами, які для підвищення надійності нерухомо закріплені в ньому та перетворюють його періодичну механічну деформацію під дією сили ваги та вантажу рухомого об'єкта в електричний заряд, що випрямляється та передається для накопичення в акумулятор і подальшого використання на рухомому об'єкті. За рахунок жорсткого кріплення п'єзоелементів у колесі підвищуються допустимі навантаження на п'єзоелементи й генерований електричний заряд відповідно, підвищується надійність перетворювача.

Ця задача вирішується наступним чином. У перетворювачі механічної енергії в електричну за допомогою п'єзоелементів, які мають можливість деформуватися шляхом стиснення чи згинання, згідно з винаходом, за рахунок дії ваги та вантажу рухомого об'єкта у фазі руху колеса, коли п'єзоелементи знаходяться нижче осі колеса.

Перетворювач реалізується у вигляді вставки, яка складається з двох концентричних кільць, множини п'єзоелементів, які з постійним кроком розташовані між ними навколо осі та мають металізовані електроди, схеми випрямлення та накопичення заряду, згідно з винаходом, п'єзоелементи розташовані між двома концентричними кільцями з конструкційної кераміки з металізацією, внутрішні металізовані поверхні яких контактують з електродами п'єзоелементів, на яких виникають електричні заряди, а п'єзоелементи відокремлені один від одного за рахунок їх розміщення з постійним кутовим кроком, жорстко механічно та електрично зв'язані з концентричними кільцями вставки та є її спицями, крім того, електроди п'єзоелементів сполучені з металізованими поверхнями кільць, які контактують зі щітками колектора.

У пристрій п'єзоелементи можуть бути виконані у вигляді багатощарових позадвошкі секторів різної довжини. Пристрій знімання електричних зарядів (колектор) може виконуватися по окремим секторам вставки. Вставка з кераміки (конструкційної та п'єзоелектричної) виготовлена в єдиному технологічному циклі спікання за методами "широї кераміки".

На кресленні наведена структура п'єзоперетворювача для циклічного перетворення деформації п'єзоелементів у колесі в електричний заряд.

Перетворювач складається з: 1 – диска колеса; 2 – п'єзоелементів, розміщених по колу з постійним кутовим кроком; 3, 4 – концентричних кільць з конструкційної кераміки (ободу та маточини вставки); 5 – проміжків між п'єзоелементами; 6 – електродів п'єзоелементів, що виведені на обід та маточину.

Пристрій працює наступним чином. Згідно з дією прямого п'єзоэффекту механічна робота сили ваги та вантажу рухомого об'єкта перетворюється в електричний заряд за рахунок послідовної циклічної деформації п'єзоелементів багатоеlementного перетворювача, яка має місце при положенні елементів нижче осі колеса. Окремі п'єзоелементи перетворювача є спицями колеса 2 і закріплені з постійним кутовим кроком між двома концентричними кільцями з конструкційної кераміки (наприклад, ВК-94-1), кожне з яких нерухомо з'єднане з металевими кільцями, які утворюють маточину 4 та обід 3 колеса. Сила ваги колеса та вантажу рухомого об'єкта діє на вісь колеса, далі передається маточині 4 колеса, спицям п'єзоелементів 2, які розміщені нижче осі колеса. Ці спиці-п'єзоелементи деформуються відповідно до розподілу загальної сили по спицях, що знаходяться під різними кутами до вертикалі і п'єзоелементи генерують на їх протилежних у радіальному напрямі площинах електродів 6 електричні заряди, пропорційні напруженням у спицях-п'єзоелементах. Найбільший заряд виробляється спицею-п'єзоелементом, що знаходиться в найнижчому положенні в колесі. Таким чином, робота сил ваги колеса та вантажу перетворюється в електричний заряд, що накопичується в акумуляторі після випрямлення відповідною схемою.

Під час руху колесо обертається і всі спиці-п'єзоелементи послідовно переходять у нижнє положення в колесі і генерують свій заряд, який додається до заряду, що був накопичений раніше. Оскільки заряд, який створюється на електродах п'єзоелементів, одразу ж через щітки колектора (на кресленні не вказані) передається на випрямляч, то після зменшення сили ваги, що діє на п'єзоелемент, він виробляє заряд протилежної полярності і після випрямлення також поповнює заряд акумулятора. Фази положення всіх спиць-п'єзоелементів у колесі циклічно повторюються, безперервно виробляючи заряди для передачі в накопичувач.

Кожен елемент п'єзоперетворювача виконано у вигляді багатощарового пакета у формі сектора кола (або трапеції, циліндра, кільця, паралелепіпєда) з осью (згідно з положенням в колесі) поляризацією. Застосування п'єзопакетів дозволяє зменшити напругу перетворювачів, але пропорційно підвищити величину струму (заряду).

Усі елементи п'єзоперетворювача жорстко закріплені у конструкції колеса, що надає перевагу в порівнянні з прототипом із рухомими електродами.

Відсутні також втрати механічної енергії на подолання моменту крутіння, який створюється тиском пружин на п'єзоелементи, що переміщуються відносно них.

UA 108314 C2

Кільця конструкційної кераміки виготовляються за методом "сірої" ("лїттасої", "зеленої" кераміки). Кільця складаються з багатьох (до 10) окремих тонких кільць-циліндрів, вставлених одне в одне, стиснених між собою і спечених при високій температурі (близько 1500°C). До остаточного спікання на кожному з вихідних кільць-циліндрів трафаретним друком наносяться провідникові шари і впалюються в кераміку при температурі близько 750 °С. Багатошарова структура провідників забезпечує передачу від внутрішньої поверхні кільця через наскрізні металізовані отвори до металізованої поверхні, з якими контактують шпиль колектора. Таким чином, забезпечується майже необмежена за складністю система між'єднань між окремими п'єзоелементами з колекторами. Конструкційна кераміка, на якій виконана ця металізація, має високі діелектричні властивості, які забезпечують уникнення замикання.

Провідники в методі сірої кераміки міцні, щільноспечені, зносостійкі, придатні для тривалого використання в контактній парі зі шпилькою колектора.

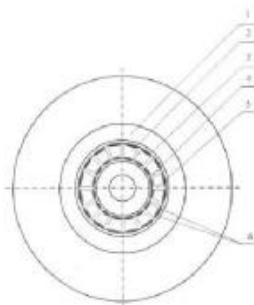
Керамічна основа забезпечує надійну ізоляцію, ефективну теплопередачу, високу механічну міцність і здатність витримувати значні (на рівні сталей) навантаження, що важливо для використання в конструкції колес автотранспорту. Подібні пристрої можуть впровадитись в кожне колесо транспортного засобу.

Таким чином, досягнута поставлена авторами задача. Вихід відомої дозволяє підвищити допустимі навантаження на п'єзоелементи та надійність пристрою, підвищити ККД перетворення механічної енергії в електричну.

ФОРМУЛА ВИНАХОДУ

1. Пристрій для циклічного перетворення механічної енергії в електричну за допомогою п'єзоелементів, які мають можливість деформуватися шляхом стиснення чи згинання за рахунок дії ваги та вантажу рухомого об'єкта у фазі руху колеса, коли п'єзоелементи знаходяться нижче осі колеса, який відрізняється тим, що п'єзоелементи розташовані між двома концентричними кільцями з конструкційної кераміки з металізацією, внутрішні металізовані поверхні яких контактують з електродами п'єзоелементів, на яких виникають електричні заряди, а п'єзоелементи відокремлені один від одного за рахунок їх розміщення з постійним кутовим кроком, жорстко механічно та електрично зв'язані з концентричними кільцями вставки та є її шлицями, крім того, електроди п'єзоелементів сполучені з металізованими поверхнями кільць, які контактують зі шпильками колектора.
2. Пристрій за п. 1, який відрізняється тим, що вставка виконана з кераміки (конструкційного та п'єзоелектричного типу) і виготовлена в єдиному технологічному цілому спіканні за методами "сірої кераміки".
3. Пристрій за п. 1, який відрізняється тим, що п'єзоелементи виконані у вигляді п'єзоопакетів.
4. Пристрій за п. 1, який відрізняється тим, що п'єзоелементи виконані у вигляді багатошарових позадвоєних секторів різної довжини.
5. Пристрій за п. 1, який відрізняється тим, що знімання електричних зарядів виконується по окремих секторах вставки.

UA 108314 C2

Комп'ютерна верстка І. Савицького

Державна служба інтелектуальної власності України, вул. Василя Липківського, 45, м. Київ, МСП, 03680, Україна

ДП "Український інститут промислової власності", вул. Глазунова, 1, м. Київ – 62, 01001

13.4 Авторське право на наукову статтю

Як визначено у законі України «Про авторське право і суміжні права» статтею 8 об'єктами авторського права є твори у галузі науки, , а саме: стаття.

Процедура реєстрації авторського права на статтю розпочинається з підготовки пакету основних документів, який має включати:

- копія твору у відповідній формі вираження;
- документ про сплату збору;
- документ, що свідчить про факт і дату оприлюднення твору.

Це базовий пакет документів.

Додається сканована стаття у зазначеному науковому журналі.

За зазначеними реквізитами сплачується **збір за підготовку до держреєстрації АП.**

Як Ви вже зрозуміли, за результатами розгляду заявки (якщо всі формальні вимоги дотримані) Вам видається свідоцтво про державну реєстрацію авторського права на наукову статтю.

13.5 Ще раз про патентний пошук

Винахідники, які впритул підійшли до необхідності проведення патентування власного ноу-хау, задаються питаннями, пов'язаними з його здійсненням.

Перш за все їх хвилює те, в який момент варто починати патентний пошук – до того, як стала зрозуміла формула винаходу чи постфактум. І, звичайно ж, наскільки ефективними будуть заходи, проведені самостійно, чи не буде правильним спочатку залучити для цього професіоналів.

З відповіді на перше питання про патенти буде логічно слідувати відповідь на другий, тому варто спочатку визначитися, коли ж приступати до відповідного пошуку.

Однозначно прописаних правил не існує.

Однак автори, які вже не раз проходили дану процедуру, досвідченим шляхом визначили, що найбільш раціонально буде приступати до пошуку відразу, як тільки думки придбали чітку і евристичну форму. На початковому етапі може виявитися достатньо власних зусиль в цьому напрямку. А ось на заключній стадії для

поглибленого і розширеного пошуку має сенс звернутися за допомогою до експертів в цій сфері.

Однак якщо досвід подібних пошуків абсолютно відсутня, звернення до фахівців на самому початку – найбільш грамотний підхід до вирішення даного питання.

Подібний принцип дасть можливість практично відразу з великою часткою вірогідності визначити, чи життєздатний даний проєкт. Оскільки експерт витратить на розширений пошук патентів істотно менше часу і швидше дасть відповідь на питання, чи не є проєкт тупиковим.

Цей підхід особливо актуальний, якщо розробка винаходу пов'язана з проведенням дорогих наукових або лабораторних досліджень.

Фахівці, коментуючи прагнення до проведення винахідниками самостійного пошуку патентів в безкоштовних базах даних, відзначають, що такі заходи можуть істотно розширювати кругозір і виступати джерелом нових ідей.

Однак погоджуються і з розробниками, що приступають до пошуку вже після того, як винахід знайшло видимі обриси, і дозріло відчуття, що час патентувати настало. Вони підкреслюють, що яким би шляхом не пішов потенційний власник майбутнього патенту, така робота вимагає серйозного підходу, ретельності і наявності певних знань.

В обох випадках, приступивши до пошуку і перевіряючи патентоспроможність, винахідники відповідають на питання про те, чи може їх науково-технічне новаторство стати інтелектуальною власністю і бути запатентовано.

Почавши самостійний пошук патентів, винахідник намагається відшукати відповіді на логічні і не мають, на його думку, двоякого тлумачення, питання. Вони стосуються, наприклад, того, чи не будуть при спробі запатентувати нововведення порушені вже існуючі права на інтелектуальну власність, а таким чином, є саме їхній винахід ноу-хау. Попутно з'ясувати, чи працює хтось ще в даному напрямку і які його наміри приступити до реалізації нововведення за допомогою договору ліцензування.

Далі думки і, відповідно, пошук переходить у практичну площину в спробах прояснити для себе, чи можна буде знайти

партнерів для виробництва та покупців на патент, якщо він, врешті-решт, буде отриманий.

Пояснити, які підводні камені чекають самостійних дослідників при пошуку в області патентів, найкраще на прикладах. Добре ілюструє їх абсолютно реальний випадок, що стався в 21 столітті, який стосується ідеї з виготовлення L-образної насадки до електром'ясорубки, що дозволяє видавлювати локшину з тіста.

Автор новаторства не тільки придумав, але і виготовив дослідний зразок, проте його бажання заощадити на пошуку патентів зіграло з ним злий жарт. Інженер займався цим самостійно і коли вийшов на фінішну пряму, вклавши чималі кошти і виконавши значну частину роботи, отримав відмову в патенті.

Це сталося через те, що, як виявилось, ще в кінці минулого століття в США був отриманий патент на пристрій з ідентичним механізмом. В цьому випадку, якби інформація про наявність подібного патенту виявилася відома винахіднику з самого початку, то він, за його твердженням, не відмовляючись від ідеї по суті, виходив би з іншого принципу.

Очевидно, що при патентному пошуку були допущені системні помилки, які призвели до настільки жалюгідного результату. А відбулися вони через наступні випадки.

Справа в тому, що в описі приладу для приготування локшини в американському патенті, він позиціонувався як машина для виготовлення локшини, а саме – як пристрій для перетворення тіста в локшину, плоскі макаронні вироби, спагетті, інші аналогічні страви або десерти.

Прилад же, описаний в заявці на патент, поданої в даний час, представлявся механічним аксесуаром до електром'ясорубки, за допомогою якого плоске тісто може нарізатися на смужки для подальшого варіння.

Судячи з опису, в результаті самостійного пошуку винахіднику видавалися описи патентів, що мають відношення до розкочування тіста для піци, м'ясорубок, різання листового металу на смуги для подальшого зварювання. Безумовно, вони не мали ніякого відношення до його винаходу.

Невірний підхід і неточність ключових слів привели до того, що новатор «потонув» в потоці непотрібної інформації і в результаті зробив помилковий висновок про те, що його ідея є винаходом.

Помилки, описані в прикладі з м'ясорубкою, на жаль, досить поширене явище. І стосуються вони не лише фізичних осіб – дилетантів в області патентного пошуку. Чи не змогли уникнути їх і солідні компанії світового рівня. Найбільш гучною патентною суперечкою останнього часу виступає конфлікт інтернет-гіганта Amazon і книжкового онлайн магазину Barnes & Noble. Претензії стосувалися опції на сайті інтернет-бутіка – «повторна покупка в один клік», яка не вимагала додаткового введення пінкоду і номера карти.

У рішенні суду містилася вимога заборонити Barnes & Noble використання подібної спрощеної процедури. Причому події відбувалися в розпал святкового різдвяного буму. Врятувало ситуацію залучення патентних експертів. Вони провели більш ретельний і глибокий пошук патентів за ключовими словами і виявили патент DigiCash. Він значно раніше, ніж у Amazon, описував покупку товару в один клік.

Все це дало можливість зробити загальноприйнятою практикою придбання продукції подібним чином в багатьох магазинах по всьому світу. На питання про те, чому ж DigiCash не був знайдений Barnes & Noble з першого разу, слід озвучувати ту саму відповідь, що і у випадку з винахідником насадки для м'ясорубки.

Помилка полягала у відсутності системного підходу і розуміння цілей пошуку серед тих патентів, які вже опубліковані.

Тому до того, як почати самостійний патентний пошук, варто визначитися з розумінням його ключових аспектів.

Спочатку необхідно знайти підтвердження того, що винахід дійсно неповторний і унікальний, визначити, в чому його принципова особливість, що кардинально відрізняє ноу-хау від вже запатентованих аналогів.

Потім важливо обґрунтувати для себе впевненість в тому, чому раніше нікому в голову не могла прийти така ідея. Після цього варто переконатися, що винахід не торкнеться чужого патенту і не порушить права на інтелектуальну власність. Наступний напрямок, який необхідно відпрацювати – питання конкуренції і затребуваності нововведення. Необхідно з'ясувати, чи існують ще винахідники або компанії, які вели розробки в цій же сфері. А також – патентували вони свої винаходи, і наскільки ці потенційні конкуренти, якщо вони є, впливові і авторитетні. І, звичайно, в практичному плані варто з'ясувати коло можливих споживачів майбутнього винаходу.

Дуже часто конкретне нововведення не лежить в якійсь певній галузі знань або виробництва матеріальних благ, а знаходиться на стику декількох суміжних.

У такій ситуації необхідно буде враховувати:

- можливість і конкретну сферу застосування винаходу в суміжних областях;
- чи мають будь-які технології, задіяні в ноу-хау, широке застосування;
- що з себе представляють аналоги в часто використовуваній технології.

Здійснюючи самостійний патентний пошук, важливо враховувати не тільки назву продукту і його опис, а й синонімічні терміни.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ФАХІВЦІВ ПАТЕНТНОГО ПОШУКУ

Очевидно, що можливі цілі патентного пошуку роблять процес трудомістким, багатоплановим і широким. Однак він абсолютно необхідний, якщо винахідник хоче захистити свої права на інтелектуальну власність шляхом патентування. На прикладі спору між Barnes & Noble і Amazon було акцентовано лише один негативний наслідок неякісного патентного писку – реальна можливість для книгарні понести величезні збитки через заборону використання при покупках комфортної операції на сайті. Однак найбільша небезпека полягає в судових переслідуваннях за посягання на чужу інтелектуальну власність. Це сфера, в якій штрафи і компенсації за понесені збитки можуть пустити по світу винахідника і розорити практично будь-який бізнес.

Уникнути проблем, пов'язаних з помилками патентного пошуку, вдасться, використовуючи рекомендації експертів в цій сфері.

Фахівці радять:

- скласти найбільш розгорнутий і повний опис нововведення з перерахуванням всіх ключових слів;
- визначити список баз даних, в яких буде проводитися патентний пошук;
- скласти перелік джерел, які так чи інакше відносяться до винаходу, хоч і не мають прямого відношення до патентознавства;
- здійснити вивчення комерційних пропозицій виробів, в яких можуть бути затребувані переваги винаходу.

Ці дані вимагають ретельної систематизації та письмового оформлення.

ВИДИ ПАТЕНТНОГО ПОШУКУ ІСНУЮТЬ

Варто брати до уваги також і те, що існує кілька видів самостійного патентного пошуку. Можна виділити дослідження патентів:

- предметні;
- іменні;
- нумераційні;
- аналогові.

Частіше за інших застосовується предметний пошук, при якому визначенню підлягає власне предмет з вибором рубрик патентної класифікації. Подібний строгий і продуманий підхід найбільш ефективний по співвідношенню критеріїв «результат-час».

В ідеалі аналіз комерційної інформації дає можливість встановити винахідників або компанії, що ведуть роботи в цьому ж напрямку. Після цього зазвичай приступають до іменного пошуку патентів, який є доповненням до предметного патентного пошуку.

Відносно нумераційного пошуку все просто – за відомим номером патенту його знаходять і вивчають, в тому числі і на предмет ідентичності.

Повертаючись з прикладу з винаходом насадки для м'ясорубки, варто проаналізувати його з точки зору здійснення повного і планомірного пошуку.

Інженер упустив важливий етап – пошук патентів-аналогів, які були зареєстровані в інших країнах. Якби ця фаза була ним здійснена, його винахідницькі зусилля не були б марними.

Пройти цей етап не був пов'язаний ні з жодними труднощами, навіть, незважаючи на те, що опис патентів-аналогів зберігається на іноземних мовах. Для перекладу можна використовувати зручні і літературно адаптовані онлайн перекладачі.

13.6 Бази даних патентів, що дають найбільше інформації для розширеного патентного пошуку

Сьогодні в світі створено величезну кількість баз даних для патентного пошуку, рахунок яких йде на тисячі. До більшості з них є онлайн доступ.

Їх створенням і підтримкою в актуальному стані займаються не тільки національні урядові установи, такі як Укрпатент, а й приватні організації.

Тому доцільно для пошуку використовувати ті з них, які уможливають по-справжньому ефективний пошук, приймаючи за ключовий критерій співвідношення «результат-час».

Як відзначають досвідчені фахівці в сфері патентного пошуку, багато баз даних поповнюються нерегулярно і несистемно, оскільки працездатність будь-якого проекту підтримується тільки при наявності необхідного фінансування.

Цим пояснюється невелика кількість баз даних, що дозволяють по-справжньому ефективно проводити професійний розширений патентний пошук.

Однак скористатися безкоштовно ними неможливо, задіяння їх ресурсів є лише при внесенні чималих коштів.

Вибираючи ресурси, якими можна скористатися при проведенні самостійного патентного пошуку, варто звернути свою увагу на:

USPTO – повнотекстову базу даних патентного відомства Сполучених Штатів Америки, в яку з 1976 р включено кілька мільйонів патентів, що зберігаються в графічному форматі TIFF (тільки патенти з 1790 по 1976 р.) і текстовому – HTML.

Google Patent Search – БД Google, що складається з патентів бази USPTO. Розширений пошук здійснюється за наступними критеріями: автор, назва, номер патенту, дата.

Існує комфортна можливість збільшення тексту та ілюстрацій патентів. Система пошуку задіє спеціальну технологію визначення тексту на фотографій. З її допомогою можна зробити пошук навіть по тексту відсканованих патентів.

Espacenet – European Patent Office (Європейське патентне відомство). До теперішнього моменту в базі міститься понад 60 млн. патентних заявок і патентів.

Через його сайт можливий пошук патентів по базах даних Всесвітньої організації інтелектуальної власності (WIPO), Європейської патентної організації (EPO), «Worldwide». БД «Worldwide» дозволяє вести пошук інформації по опублікованим патентним заявками більш ніж з 80 країн і регіонів.

Пошукові дії виробляються в базах даних англійською мовою, але впевненості додасть повторна процедура пошуку на мові країни, в

якій реєструвався патент. Це необхідно, оскільки англійський переклад назви і реферату присутній не в усіх патентах.

WIPO – Світова Організація Інтелектуальної Власності (World Intellectual Property Organization). Патентний пошук в системі здійснює пошукова служба PATENTSCOPE, що забезпечує безкоштовний доступ до міжнародних патентних заявок і національних (регіональних) патентних документів. Ця БД включає дані про більш ніж 1,8 млн. міжнародних патентів, які пройшли публікацію.

ЕАПВ – Євразійське патентне відомство, яке має в своєму розпорядженні більш ніж тридцять локальних патентних баз даних.

На сьогоднішній момент в них зберігається більше 35 млн. патентів ВОІВ Європейського патентного відомства, ЕАПВ, патентного відомства США.

Вони містять також патентні документи, зареєстровані в країнах Європи, національних патентних відомствах країн-членів ЕАПО.

Система реалізує засоби пошуку в інформаційних системах ESP @ CENET, EPOLINE, JOPAL і інших, а також у зовнішніх патентних базах даних цифрових бібліотек інтелектуальної власності.

УКРПАТЕНТ – національна база даних патентів. Містить близько 400 тисяч документів. На сайті існує пошуковик в базі даних «Винаходи зарубіжних країн», в якому міститься інформація, яка надходить від 2 регіональних організацій і 42 патентних відомств різних держав.

SIPO – державне відомство інтелектуальної власності КНР. Вільний доступ до документів на китайській та англійській мовах, починаючи з 1985 р, з можливістю перекладу деяких документів з використанням технології машинного перекладу CPMT.

WikiPatents – пошукова система патентів, безкоштовно надає можливості пошуку більш 15 млн. патентів. Включає патенти і патентні заявки зі Швейцарії, США, Канади, Німеччини, Японії, Великобританії, Іспанії, Франції. Завантажує патенти в форматах TXT, RTF (Word), PDF, надає коротку інформацію про патент зі швидкою навігацією по зображеннях.

WikiPatents надає можливості для перекладу за технологією Google, коментарів і оцінок будь-яких патентів.

Surf IP – ресурс організації інтелектуальної власності Сінгапуру. Патентний пошук доступний в патентних базах даних Тайваню (TIPO), Китаю (SIPO), Сінгапуру (IPOS), США (USPTO), Японії (JPO-IPDL),

Кореї (КІРО), Європейського патентного бюро (ЕРО), WІРО, Великобританії (UKІРО), Канади (СІРО), Таїланду (ТІРІС).

Patent Lens – створений незалежною некомерційною організацією Cambia онлайн сервіс патентного пошуку. Дає можливість виробляти патентний пошук по БД, що включає більше 10 млн. документів з ВОІВ, Європи, США, Австралії. Free Patents Online – одна з найбільш оперативних, простих і потужних систем патентного пошуку в мережі інтернет, яка забезпечує швидкий доступ до безлічі патентних заявок і патентів.

Уможлиблює доступ до БД Європейського патентного відомства, патентного відомства США, ВОІВ та Японського патентного відомства. Зареєструвавшись, можна розширити свої можливості, наприклад, за допомогою надходять повідомлення про реєстрацію нових патентів.

PRIORSMART – відносно новий безкоштовний майданчик, який надає доступ до більш ніж 60 онлайн патентних баз даних.

Інтерфейс представлений 8 мовами, включаючи японську, англійську, іспанську, французьку, німецьку, корейську, китайську.

Можливо здійснювати пошук по назві, формулі винаходу, імені винахідника, реферату, імені власника патенту, МПК та опису [1, с.196-246].

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Невлюдов І.Ш., Олександров Ю.М., Андрусевич А.О., Чала О.О. Основи наукових досліджень: Навч. посібник. Prague, OKTAN PRINT, 2024 468 с. з іл.

2. Марта Мальська, Наталія Паньків Основи наукових досліджень : навчальний посібник. Львів : Видавництво ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 226 с.

3. Основи наукових досліджень: навчально-методичний посібник для студентів та аспірантів всіх форм навчання спеціальностей 053 «Психологія», 011 «Освітні, педагогічні науки», 232 «Соціальне забезпечення» / О. Г. Романовський, А. І. Черкашин, Л. М. Грень та ін. Харків: Видавництво Іванченка І. С., 2022. 150 с.

4. Каламбет С.В. Методолія наукових досліджень: Навч. посіб. / С.В. Каламбет, С.І. Іванов, Ю.В. Півняк Ю.В. Дн-вськ: Вид-во Маковецький, 2015. 191 с.

5. «Про затвердження Переліку наукових спеціальностей»: Наказ Міністерства освіти і науки України № 1057 від 14.09.2011 . Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1133-11#Text>.

6. Закон України «Про наукову та науково-технічну діяльність»: Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 3, ст.25. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text>

7. Конспект лекцій із дисципліни «Методологія та організація наукових досліджень» для підготовки доктора філософії спеціальності 051 «Економіка» за освітньо-науковою програмою «Економіка». Полтавська політехніка, 2021 – 120 с. Режим доступу: <https://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PoltNTU/11342/3/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82%20%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D0%B9%20%D0%9C%D0%9E%D0%9D%D0%94.pdf>

8 Основи наукових досліджень: навчальний посібник / О.М. Сінчук, Т.М. Берідзе, М.Л. Барановська, О.В. Данілін, Д.О. Кальмус. Кременчук : ПП Щербатих О.В. 2022. 196 с.

9 Звіт про діяльність Національної академії наук України у 2025 році / НАН України. Київ: Академперіодика, 2026. 608 с. Режим доступу: <https://www.nas.gov.ua/storage/editor/files/zvit-2025-projekt.pdf>.

10 Основи наукових досліджень: навч. посіб. для студентів спеціальності 6.03050901 “Облік і аудит” / Укладачі доцент, к. е. н.

Дерій В.А., викладач Римар Г.А. Тернопіль, 2012. 127 с.

11 Леоненко П., Федосов В., Юхименко П. Фінансова наука: генеза, еволюція та розвиток. *Ринок цінних паперів України*. 2017. № 1-2. С. 3-30. URL: <http://securities.usmdi.org/PDF/993.pdf>.

12 Лопух К. В. Історія економічного консерватизму: відродження старих цінностей у нових умовах. *Бізнес-інформ*. 2013. № 3. С. 376-381.

13 Тема 1. Історія виникнення бухгалтерського обліку. Режим доступу: https://arm.navs.edu.ua/books/sud_buh/files/Tema_1.pdf

14 Тофель Ю. Історія виникнення і розвитку бухгалтерського обліку. Режим доступу: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/45286/2/RSESGEP_2024_Tofel_J-The_history_of_the_emergence_124-125.pdf.

15. Бухгалтерський облік як наука в постіндустріальній економіці. Режим доступу: learn.ztu.edu.ua > mod > resource > view.

16. Шара Є. Облік і звітність в оподаткуванні : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 496 с.

17. Гетманчук К.С., Пар'єва О.О. Дослідження становлення методології бухгалтерського обліку: VII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Проблеми ринку та розвитку регіонів України в XXI столітті». Одеса, 5-9 грудня 2016 р. Режим доступу: <https://economics.net.ua/files/science/ipreed/2016/28.pdf>

18. Стахів І. М., Стасюк О.М. Історія формування бухгалтерського обліку в рамках нормативної теорії. *Економіка та суспільство*. Випуск № 44 / 2022. Режим доступу: www.economyandsociety.in.ua > journal > article > download. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-98>.

19. Малюга Н.М. Наукові дослідження в бухгалтерському обліку: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних заходів / За ред. проф. Ф.Ф. Бутинця. Житомир: ПП «Рута», 2003. 476 с.

20. Волинська А.В. Історія розвитку бухгалтерського обліку в Україні. Режим доступу: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/32505/1/%D0%92%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0.pdf>

21. Джерелейко Т. В. Історія розвитку бухгалтерського обліку в Україні. Режим доступу: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/2918/1/%D0%94%D0%B6%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%B9%D0%BA%D0>

%BE_%D0%9E%D0%91%D0%A1_31.pdf

22. Гоголь Т. Методологія бухгалтерського обліку як напрямок наукових досліджень в інноваційній економіці. *Вісник THEU*. 2012. № 2. С. 151-158.

23. Основи наукових досліджень: навч. посіб. / за заг. ред. Т. В. Гончарук. Тернопіль, 2014. 272 с.

24. Бірта Г. О., Бургу Ю.Г. Методологія і організація наукових досліджень. : навч.посіб. Київ : «Центр учбової літератури», 2014. 142 с.

25. Основи методології та організації наукових досліджень : Навч.посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів / А. Є. Конверський та ін; ред. А. Є. Конверський. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 135 с.

26 Методичні вказівки до виконання дипломної роботи для здобувачів вищої освіти зі спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок» другого магістерського рівня усіх форм навчання / Укл. Лищенко О.Г., Фатюха Н. Г. Запоріжжя: НУ «Запорізька політехніка», 2024. 71 с